

Buzás Gergely – Szőke Balázs

**A visegrádi ferences kolostor
2023–2024. évi kutatásai**

2025

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

A kolostor történetének írott forrásai

A visegrádi obszerváns kolostort Zsigmond király alapította, erről V. Márton pápa két oklevele tájékoztat. 1424. június 27-én a pápa búcsút engedélyezett az esztergomi egyházmegye területén álló visegrádi Szent György kápolna látogatói számára, Zsigmond király kérésére, aki a kápolna mellett egy házat épített a ferences rendi testvérek számára és a kápolnát templommá alakította.¹ Pontosan egy évvel később, 1425. június 27-én a pápa Zsigmond kérésére „*A visegrádi Szent György kápolnát, amely használaton kívül áll... amit nem egy boldog emlékeztető király látogatott, és jelenlétükben misét, valamint más isteni szolgálatokat celebráltak, mint... annak alapítói... és amelyet soha senkinek nem szoktak egyházi javadalomként kijelölni, mindig királyi kápolnaként tartották számon, a testvérek számára, akik ott a Magaságosnak szolgálnak, munkára és használatra egy házat.... egy pompás építkezés során felépítettél és megépítettél, és a nevezett kápolnát, amely épületeiben teljesen összeomlott, megfelelően helyreállítottad... és templommá építeni kívánod harangtoronnyal, harangokkal, kolostorral, temetővel... és más szükséges helyiségekkel...*”² a helybeli plébánia jogainak sérelme nélkül, a város templomainak a sorába emelte és engedélyezte, hogy olyan jogokat kapjon,

1 1424. jún. 27. „*Conc. de indulg. capellam S. Georgii Visegrad., Strig. d., visitaturis. Sigismundus rex prope dictam capellam unum domum fratribus o. Min. de observ. construxit et etiam capellam in eccl. erigi facere vult.*” LUKCSICS 1931 160. regeszta: 744.

2 „... *capellam sine cura S. Georgii oppidi Vicegradensis. . . , in qua nonnulli clare memorie reges moram trahentes missam et alia officia divina in eorum presentia celebrari faciebant tamquam . . . illius fundatores. . . et que nemini in beneficium ecclesiasticum etiam tanto tempore, cuius contrarii memoria non existit assignari consuevit, semper pro capella regia ab omnibus tenta, habita et reputata fuit, unam domum ad opus et usum fratrum. . . , qui ibidem altissimo exhibeant famulatum. . . sumptuoso opère construi et edificari, dictamque capellam, que in suis edificiis collapsa penitus existerat debite reparari fecisti. . . et in ecclesiam cum campanili, campanis, claustro, cemeterio. . . et aliis necessariis officinis. . . — edificari desideras*” KUMOROVITZ 1963 136, 57. jegyzet.; LUKCSICS 1931 172. regeszta: 818.;

amilyenekkel a ferencesek más egyházai is rendelkeznek.

Mátyás király 1473. március 18-án pápai engedélyt kért egy ház építésére Visegrádon, az esztergomi egyházmegye területén, az obszerváns ferences rendi testvérek számára.³ Közvetve utal a visegrádi ferences kolostor Mátyás-kori építkezéseire Mátyás király 1490. január 18-án, Visegrádon kelt parancslevele a kolozsvári sókamara ispánnak. E szerint Visegrádról küldte János testvért és szerzetestársait a kolozsvári obszerváns ferences kolostor építésére.⁴ Mivel a levél szerint János testvér kéz-

3 „*Supplicatio Mathie, regis Ungarie, de facultate erigendi domum in quodam suo opido Wisegrad vocato Strig. d. pro nonnullis fratribus o. minorum de observantia.*” FRAKNÓI 1902 CCCLIII. reg. 221.

4 „*Mátyás... Magyarország... királya, az erdélyi sókamaráink ispánjához, a vitézlő Tharcsay Mártonhoz... Mivel mi azt a kolostort, amelyet Kolozsváron Szent Ferenc testvéreinek számára építeni kezdtünk, a következő tavasszal folytatni kívánjuk, és ezért János testvért, akit ismersz, oda küldjük, hogy folytassa a munkát, ezért megbízunk téged, hogy az ő információi alapján a megkezdett építkezést a következő tavaszi időszakban a lehető legjobban és legszorgalmasabban folytasd a mi költségünkre, és valóban megszakítás nélkül. Gondoskodj a kőfaragókról is a mi költségünkre, a szükséges mészt égetéséhez sóval fizess, a kövek és a mészt helyszínre szállításáért pedig a mi pénzünkből fizess ... Továbbá gondoskodj arról, hogy ennek a János testvérnek és a többi testvérnek, akik vele lesznek, készítsenek szükséges cellákat fából és deszkából, hogy amíg ott tartózkodnak, kényelmesen élhessenek és dolgozhassanak, és kényelmesebben folytathassák a munkát... megbízunk téged, hogy ebben semmi mást ne tegyél. Végül bármit is mondjon neked ugyanaz a János testvér ezekkel az ügyekkel kapcsolatban, hinneked kell neki és mindent végre kell hajtani. Kelt Visegrádon.*”

„*Mathias... Hungariae... rex egregio Martino Tharcsay comiti camerarum salium nostrorum Transylvaniensium... Quia Nos monasterium illud, quod in Kolosvar, pro fratribus sancti Francisci construi, aedificarique incepimus in proximo vere opus tui medio continuare decrevimus, et idcirco fratrem Joannem tibi notum eo mittendum duximus, ut opus continuari faciat, tibi itaque committimus, ut juxta ipsius informationem fabricam illam inchoatam in proximo tempore veris melius, diligentisque, quam potes ad nostras expensas continuari facias, et quidem sine intermissione. Provideas etiam fratribus lapidum ad nostras similiter expensas, pro coctione autem caementi solvas cum salibus, pro vectura etiam lapidum et caementi, usque ad locum fabricae solvas de nostris pecuniis... Caeterum huic fratri Joanni, et caeteris suis confratribus, qui cum eo isthic erunt, facias fieri de lignis, et asseribus cellas necessarias..., ut quoad permanebunt, commode stare,*

3

besítette a levelet, továbbá János építőmester, társai pedig kőművesek voltak, így Visegrádon is nagy valószínűséggel a ferences kolostor építésén dolgozhattak 1490-ig.⁵

Az Oláh Miklós formuláskönyvének nevezett iratmásolat-gyűjteményben fennmaradt II. Ulászló király egy 1493 körül keletkezett oklevélnek másolata. Eszerint az uralkodó az esztergomi érsek beleegyezésével a visegrádi Szent György kápolna rektorává nevezte ki Imre papot. Ugyanakkor, mivel a kápolna elhagyatott és romos volt, a patronátust is neki adta, hogy a helyreállítását nagyobb erővel végezze.⁶

Nyási Demeter esztergomi érseki helynök formuláskönyvében maradt fenn egy oklevél másolata, amely előadja, hogy II. Ulászló király a visegrádi, Szűz Máriának szentelt obszerváns ferences kolostort, „tekintettel az öregsége miatt összeomlott építményekre és épületekre, helyreállította és restaurálta. Nem kevésbé az ugyanabban a kolostorban lévő tornyot annak díszére, valamint Isten és az ő anyja, a Boldogságos Szűz Mária dicséretére és tiszteletére újra alapítani, felállítani és építeni szándékozott.” Ehhez „egy bizonyos kápolnát vagy szentélyt, a kolostor közelében, amely részben nagyon régi és romos volt, és már teljesen elhagyatott” lebontanák és a köveit a torony építéséhez vinnék át. Ezt a király már engedélyezte, azzal a feltétellel, hogy ha az egyházi hatóság nem tiltja meg. Ezért a szerzetesek kérésére Demeter helynök is engedélyezte számukra a kápolna bontását és köveinek áthelyezését, „azzal a feltétellel, hogy az ilyen áthelyezés által a nevezett kápolna vagy szentély teljesen és alapvetően ne töröltessék el, hanem legalább annyit hagyjanak meg belőle vagy annak építményéből, hogy

et vivere possint, commodius etiam laborem et opus continuari facere valeant... tibi commitendum duximus, ut in hoc aliud nulla ratione facias. Postremum quicquid idem frater Joannes circa haec negotia tibi dixerit facienda, et credere et omnia exequi debeas. Datum in Visegrad.”

ENTZ 1996 346.

5 NAGY 1944.

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai fényképgyűjtemény DL-DF 282621 10/b 1. <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/277523/?pg=36&bbox=-2177%2C-3886%2C5095%2C98>;

Regesztája: BARTFAI 1938 305. 1177.

a hely és annak nyoma a jövő emlékezetére mindig látható legyen, és ti és a ti utódaitok a nevezett Boldogságos Szűz Mária kolostorban jövőben minden időben legalább évente egyszer a nevezett kápolna helyét és annak képét vagy keresztjét szokásos körmenettel látogassátok meg, és azon a helyen gyülekezéseket és másokat mondani, énekelni és elvégezni kötelesek vagytok és kötelesek legyenek Isten és annak szentjének dicséretére és tiszteletére, akinek nevében és címén ez a kápolna szenteltetett, hogy ezáltal az isteni kultusz és a nép áhítata növekedjen, és valamilyen módon elismerés és kárpótlás történjen az előzőekért.”⁷ Az oklevél-

⁷ „Indultum super destructione capelle sequitur tali modo Demetrius etc. Venerabilibus et religiosis gwardiano et ceteris fratribus Indultum super destructione capelle sequitur tali modo Sancti Francisci ordinis Minorum de observancia in clauistro Beate Marie Virginis in oppido Wissegradiensi fundato degentibus salutem in Domino sempiternam! Proposuitis nobis, qualiter serenissimus princeps et dominus, dominus noster Wladislaus, Dei gracia Hungarie et Bohemie etc. rex dictum claustrum sive monasterium in dicto oppido .W. sub titulo seu vocabulo nominis Beatissime Marie Virginis ad ius patronatus eiusdem et ceterorum serenissimorum regum Hungarie spectans et legitime pertinens vetustate collapsum structuris et edificiis restituisset et restaurasset et non minus turrim in eodem monasterio ad ipsiusque decorem, necnon Dei et eius genitricis Virginis Marie benedictae supradictae laudem et honorem denuo fundare, erigere et exstruere deliberasset et decrevisset essetque quedam capella sive sacellum quoddam vetustissimum diruptumque in parte et iam omnino desertatum in propinquo ad idem monasterium, ex cuius saltim lapidibus ad huiusmodi turris edificande structuram transferendis edificium turris huiusmodi adiuvari et sublevari posset, ad quos removendos et transferendos pretactus dominus noster rex, quantum in eo fuisset et esset, suum benivolum consensum pariter et assensum prebuisset, dummodo auctoritas et licencia superioris ecclesiastici ordinarii super hoc vobis non negaretur. Vestris igitur supplicationibus nobis propterea porrectis inclinati, ut vos vel alius quicumque vestro nomine, dum volueritis aut voluerint, dictam capellam sive sacellum huiusmodi illiusque murum destruere lapidesque eiusdem ad edificium et exstruccionem predictae turris transferre et exstruere rebus sic, ut premittitur, stantibus possitis et valeatis, vobis et illis translatoribus licenciam concedimus et auctoritatem impertimur, proviso tamen, quod per huiusmodi translacionem capella sive sacellum predictum penitus ac funditus non deleatur, sed tantum de illa sive eius structura relinquatur, ex qua locus et vestigium eiusdem pro memoria futura semper apparere possit vosque et vestri in eodem monasterio Beate Marie Virginis successores futuris semper temporibus semel

másolat nincs keltezve, de keletkezésének ideje elég pontosan meghatározható. Ugyanis ez megtalálható a jelenleg Gyulafehérváron őrzött Beneéthy Máté formuláskönyvében is,⁸ ami a Nyási Demeter formulárium régebbi változata. Beneéthy Máté formuláskönyvében viszont az esztergomi érseki helynök bíróságának 1504–1512 között keletkezett iratai találhatók meg. A Beneéthy formulárium okleveleinek a többsége még Nyási Demeter elődei idejében készült, de bekerült már néhány, az 1511-ben helynökké kinevezett Nyási Demeter idejében keletkezett irat is.⁹ Az oklevél szövege szerint, amely az oklevél kiadójaként megnevezi Demetert, ezek közé tartozik a visegrádi ferenceseknek adott bontási engedély is, ami így 1511–1512-re keltezhető. Az oklevél a kolostor újjáépítését és a torony újjáépítésének szándékát is II. Ulászlónak tulajdonítja. Viszont a torony újjáépítésére és a kápolna bontására már a szerzetesek terjesztették be a kérést a királynak és helynöknek egyaránt, tehát itt az uralkodó már csak jóváhagyó, és nem építtető lehetett.

1513. május 15-én a visegrádi kolostorban tartották az obszerváns ferences rendtartomány gyűlését.¹⁰ 1514. május 1-én a rendtartomány vezetői újra itt gyűltek össze, hogy megválaszszák az assisi rendi nagykáptalanra küldendő követeket.¹¹ 1516-ból maradt fenn egy jegyzék a magyarországi obszerváns ferences kolostorokról, amely az esztergomi őrséghez tartozóként említi a visegrádi rendházat.¹² 1531-ben a kolozsvári Kőfaragó György özvegye végrendeletében a visegrádi ferenceseknek is hagyott

öt forintot.¹³ 1531 és 1537 között négy gvardián nevét ismerjük.¹⁴ 1535-ben a kolostorban a gvardiánnal együtt nyolc szerzetes élt, közülük négyen voltak papok.¹⁵

A működő kolostort utoljára Leonhard von Vels, I Ferdinánd király hadvezére, a visegrádi kapitányához és ellátómesteréhez 1540. október 21-én írott levelében említette. Ebben tudatta velük, hogy: „*A tiszteletreméltó atyának, a visegrádi Boldogságos Szűz Mária kolostor gvardiánjának, és a ferences rend testvéreinek kártérítésként a katonáink által abban a kolostorban okozott károkért, amíg ott táboroztunk, két hordó bort... adományoztunk*” és utasította őket ezek átadására, továbbá megparancsolta nekik, hogy „... *mostantól egy bizonyos számú szárított vagy sózott halat is adjatok neki az ő ellátására és fenntartására, abból a készletből, amelyet a várban tartotok.*”¹⁶ A levél az alsó-

13 BUNYITAI – RAPAICS – KARÁCSONYI 1904 180.

14 1531. Újfalusi György, 1533. Nagydobosi Demeter, 1535. Jánoki István, 1537. Hídvégi Máté. KARÁCSONYI 1923–1924 II. 213.

15 Nagydobosi Demeter gvardian, Komonczy András pap prédikátor, Bányai Ambrus és Diósgyőri Lukács papok gyóntatott a négy segítő testvér közül pedig az egyik szabó. (KARÁCSONYI 1923–1924 II. 212.) A névsor a salvatorianusok magyarországi és boszniai rendtartományának 16. századi krónikájában maradt fenn.

16 „*Capitaneo et magistro commeatum in Visegrado. Egregij, Amici, Dilecti. Donavimus venerabili patri guardiano Monasterij beate Marie Virginis, Ordinis minorum Fratrum in Visegrado in recompensam damni illi monasterio per milites nostros, dum ibidem castra metati fuimus illati duo vasa vini ex illo vasorum numero, que ratione decime necnon muneris per cives oppidi Maros ad castellum vestre eure commissum prestanda atque consignanda sunt, vos ob id benigne requirentes, ut cum a civibus predictis eam decime medietatem vel viginti sex illa vasa per eos honorarij nomine pendenda collegeritis, prefato guardiano duo ex eisdem vasis consignare, necnon exnunc aliquem certum numerum piscium passorum seu aridorum eidem ex eo acervo, quem in castello habetis pro eius victu ac sustentatione tradere velitis. Que sic per vos in dictum usum erogata in computo per vos reddendo pro rite et legitime expensisponi et deduci curabimus; vobis insuper iniungentes, quatenus prefatum monasterium ac fratres in eodem habitantes ab omni tam militum, quam quorumvis aliorum iniuria ac violentia defendere et in vestra tutela conservare manutenereque velitis et curetis, Regie Maiestatis in eo expressam executuri voluntatem, nobis autem rem plurimum gratam facturi. Insuper exposuit nobis etiam iudex predicti oppidi Maros, se nonnullos saccos cum farina in castellum prefatum,*

saltem in anno locum predictae capelle effigiemque seu crucem ad laudem Dei ibidem erigendam cum processione solita visitare et in eo loco collectas et alia, que ad honorem laudemque Dei et sancti illius, sub cuius nomine et titulo capella eiuscemodi dedicata fuit, requiruntur; dicere, cantare et peragere debeatis et teneamini debeantque et teneantur, ut per hoc cultus divinus augeatur et devotio populi crescat fiatque aliquantulum recognicio et recompensa predictorum. Datum.”

FORMULARIUM 2018 441–442.

8 FORMULARIUM 2018 794. Nr. 491.

9 SZOVÁK 2018 LXXI–LXXII.

10 TOLDY 1862 283.

11 TOLDY 1862 284.

12 VARJÚ 1901 264–265.

vár 1540 október 8–17. közti ostroma¹⁷ idején a Vels katonái által a kolostornak okozott károokra utal.

A rendház legkésőbb Visegrád 1544-es törökök általi elfoglalása idején néptelenedhetett el.¹⁸

A kolostor régészeti kutatásának története

A visegrádi ferences kolostor területéről már az 1930-as években kőfaragványok kerültek elő, többek között a templomhajó falpilléreinek elemei. Ezeket akkor a budai várba szállították és csak 1946-ban kerültek vissza Visegrádra. A kolostor falmaradványai közül először 1954-ben, a Fő utca 41. kertjében, emésztőgödör ása- sa közben, egy 10 m hosszú, 2 m széles É-D-i irányú falat találtak a hozzá tartozó téglapadló- val, ami minden bizonnyal a templom nyugati fala lehetett. A kolostor északi zárófalát és kül- ső udvarának egyik oszlopát 1960-ban fedezték fel. A tenispálya feletti hegyoldalban is kerül- tek elő ismeretlen időpontban falmaradványok, ezeket azonban nem dokumentálták. A temp- lom előtt álló későbarokk intézőházat annak bontása közben, 1974-ben kutatta Héjj Miklós. Alatta néhány középkori falmaradványt, illetve egy korabarokk ház maradványait találta meg.¹⁹ Ugyancsak ő végzett ásatásokat 1981–82-ben a kerengő helyén. Ekkor tárta fel a káptalanter- met, amelynek boltozata beomolva, eredeti he- lyén előkerült. A kerengőből is számos boltozati borda, egy konzol, valamint néhány reneszánsz ablakkeret töredék és egy gótikus keresztrőzsa gombja került felszínre. A romoknak a feren- ces kolostorral való azonosítására ekkor még

nem történt meg.²⁰ Erre csak 1987-ben került sor, amikor Szőke Mátyás három szelvénnel megkutatta a templom szentélyének északi fe- lét, ahonnan a szentélyboltozat több bordája is előkerült. 1988-ban két szelvénnel vizsgáltuk meg a templom délnyugati sarkát és a kerengő egy szakaszát, majd a kerengő feltárása 1990- ben indult meg a Mátyás Király Múzeum és az ELTE középkori régészeti tanszékének az együttműködése keretében.²¹ Az ásatás 2010-ig szinte minden évben folytatódott.²² Ennek so- rán feltártuk a kerengőt és a hozzá kapcsolódó keleti és nyugati kolostorszárnyakat, valamint alattuk két periódusú Anjou-kori faépületek és a útburkolat maradványait azonosítottunk. 2004–2005-ben folytattuk a munkát a kolostor kerengője alatt, és megkutattuk a külső udvárá- nak északi szárnyát is. 2008–2009-ben e külső udvar mögött egy Anjou-kori épülecsoportot szondáztunk meg, amelynek az egyik részlete már 1988-ban előkerült.²³ 2015-ben folytattuk a külső kolostorudvar északi szárnyának feltá- rását, ahol egy Mátyás-kori kovácsműhelyt és egy kőfaragóműhelyt azonosítottunk.²⁴ 2021- ben a külső udvart keletről lezáró oszlopcsar- nok maradványait tártuk fel.

A 2023–2024-es ásatások

2023 őszén kezdődtek meg a „Visegrád Re- neszánsza” fejlesztési program előkészítő feltá- rásai a Várkapitányság Zrt. megrendelésére, a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetének és a Magyar Nemzeti Múzeum Má- tyás Király Múzeumának együttműködésével.²⁵

20 SCHALLABURG 1982 379–380. 344. A káptalantermet ekkor még nem tárták fel, ezért az alaprajzon még nem szerepelt, viszont az 1983-as budapesti kiállításon bemu- tatott összesítő alaprajzon már ábrázolták.

21 Az ásatások Szőke Mátyás, Buzás Gergely és Laszlovszky József vezetésével folytak. A kutatások első szakaszának eredményei 1994-ben jelentek meg: BUZÁS – LASZLOVSZKY – PAPP – SZEKÉR – SZŐKE 1994.

22 SZŐKE – BUZÁS – LASZLOVSZKY 2001; SZŐKE – BUZÁS – KOCSIS – KOVÁCS – LASZLOVSZKY 2002; BUZÁS 2003; SZŐKE – LASZLOVSZKY – BUZÁS 2003; SZŐKE – LASZLOVSZKY – BUZÁS 2002.

23 BUZÁS 1992.

24 BUZÁS 2016.

25 A ferences kolostor feltárása 2023-ban Buzás Ger- gely vezetésével, Deák Andrea régész és Urbán Hedvig

priusquam illud expugnasset, depositio [!] nomine, ut illud a militum depredatione tutum conservaretur, intulisse ac ibidem reliquisset. Ne itaque in eo prefatus iudex damnum patiat, vobis pariter committimus, ut illi ex comitatibus ibidem repertis aliquot saccos pro eius contentatione eidem tradere velit, quod pari modo in computis vestris pro rite expositis deduci curabo. Datum S. Andree 21 Octobris 1540” BUNYITAI – RAPAICS – KA- RÁCSONYI 1906 503.

17 IVÁN 2004 67–69.

18 IVÁN 2004 70–71.

19 HÉJJ 1974.

2. A ferences kolostor ásatási alaprajza a 2023–2024-es ásatások ortofotóival (rajz: Buzás Gergely)

3. A 2023/1–4. szelvények ortofotója (felmérés: Pokorni László)

A program keretében feltárt épületmaradványok és kőfaragványok digitális 3D felmérését a Mensor 3D Kft. végezte el Fehér András vezetésével.²⁶ 2023-ban a kolostor északnyugati szárnyában végeztünk próbafeltárást. A feltárás célja a kolostor nyugati szárnyának északi feléből nyugat felé kinyúló épületrész alaprajzának tisztázása volt. Korábban az ásatási terület keleti szomszédságában egy alapincézett, a Zsigmond-kori kolostorépülettel egykorú helyiség volt ismert, amelynek északi fala továbbfutott nyugat felé, délnyugati falsarkához pedig nyugatról egy későbbi kőfalat építettek hozzá. E két fal közötti helyiség nyugati lezárását kerestük. A hozzávetőlegesen 6 x 7 m-es alapterületű helyiséget három szelvénnel (2023/1-3.) tártuk fel. A helyiség északi fala a kolostor Zsigmond-kori periódusából származó kőfal. A szelvényben ennek a nyugati végét, a helyiség nyugati falán kívül egy észak felől nyíló kapu rézsűsen

kifalazott fülkéje zárta le. Ehhez a korábbi falhoz másodlagosan épült hozzá a valamivel vékonyabb, vegyes falazatú nyugati és a déli fal. A helyiség bejárata a déli fal keleti felén volt, mivel ez nagyrészt a keleti tanúfalunk alá esett, így csak a nyugati oldalát tudtuk feltárni. A falak 0,5-1 m magasságban maradtak fenn. A helyiség, kb. 170 cm-el a mai szint alatt elhelyezkedő téglapadlójának egy részét épségben tártuk fel, más részének csak a fektetőhabarcsa került elő. A téglapadlót 25 x 16 x 4,6 cm-es, a kolostor későközépkori periódusára jellemző falazótégglákból rakták ki, hosszanti helyzetű téglákból, É-D-i irányú sorokba rendezve. A padló felett 10–20 cm vastag sóderes, földes feltöltés húzódott, amelyből 16. század elejére keltezhető kerámiaanyag: osztrák fazekak, mázatlan és zöld mázas kályhaszemek kerültek elő. Ennek a feltöltésnek a magasságában találtuk meg a külső szinteket is, de kívül nem mélyítettünk e szint alá. Erre a szintre omlott rá az épület pusztulási rétege, amely a falkoronák szintjéig magasodott. Ebben sok, egy oldalukon habarcsos, minden bizonnyal padlótégglának használt későközépkori téglák kerültek elő. Boltozatra utaló omladék nem volt. Az omladékrétegben egy élszedett profilú ablakkeret több töredékét, valamint egy körtetagos profilú Mátyás-kori ablak és egy hornyolt profilú ablak egy-egy osztóját találtuk meg.

A helyiség belsejében a téglapadlót három nagyobb és két kisebb beásás törte át. A nagyobb beásások már az omladékrétegből indultak: a nyugatiban számos későgótikus boltozati borda (főleg a káptalanterem hálóboltozatából), a déliben egy márgából faragott reneszánsz oszloptörzs darabja (a refektórium oszlopából) került el. A beásásokból számos tetőcserép-töredék, kizárólag kúpcserepek kerültek elő. Az omladékrétegben 18. századi leletanyagot találtunk, viszonylag nagyszámú barokk kályhacsempe-töredékekkel. Ennek nagy része egy 18. század második feléből származó foltos zöld mázú kályha darabja volt, de előkerült egy 18. század első feléből származó kétfejű sasos kályhacsempe típus töredéke is.

A helyiség nyugat felé továbbfutó, és kapuval áttört korábbi északi falának folytatását kerestük a 2 x 2 m-es 2023/4. szondában. A szon-

régésztechnikus közreműködésével folyt.

26 <https://index.hu/bcs/2024/05/13/regeszeti-leletek-visegrad-video-4ig/>, <https://index.hu/bcs/2024/12/10/visegrad-regeszeti-felfedezesek-4ig-video/>

da északi felében egy újkori háznak a mai szint-ről induló szárazon rakott kőalapozása foglalta el, azonban tőle délre rábukkantunk a kolostor északi falának végére, amely T alakban egybe-épült egy vékonyabb É–D-i irányú kőfallal, ami a kolostor külső kerítése lehetett. A vastagabb K–Ny-i irányú falban megtaláltuk a másik szelvényben megfigyelt kapu nyugati oldalát is. Itt a kapu épebben maradt fenn: szára és mögötte a rézsús bélletű fülkéje teljesen téglából épült.

A kutatás eredményeként megismertük az északnyugati kolostorszárny teljes alaprajzát, valamint a kolostor külső körítőfalának egy szakaszát és a kolostor északi külső udvarát a kolostortól nyugatra eső második udvartól elválasztó, kapuval áttört kerítését. Megállapíthattuk, hogy a kerítésfalak a kolostor első, Zsigmond-kori periódusából származnak, ám az északnyugati szárny nyugati végéhez hozzátoldott téglapadlós helyiség már a második, 15. század végi periódusban épült. E helyiség szintjei nem illeszkedtek a korábbi periódusú, keletről szomszédos helyiségek (konyha és sütőház) szintjeihez, így átjárás sem lehetett közöttük, funkcionálisan is elkülönülhetett, talán kapusházként szolgálhatott. A helyiség felépítése után, ám még az épület pusztulása előtt, a 16. század első felében a padlóján 10–20 cm vastag földes, szemetes feltöltés képződött és valószínűleg a külső szinteket is feltölthették. Az épület bontására a 18. században került csak sor, amikor a közelében felépült a visegrádi uradalom intézőháza, és ennek szeme is bekerült a bontási, feltöltési rétegekbe.

A 2023-as ásatás második szakaszában a kolostor északi külső udvara mögött, a hegy lábánál végeztünk próbafeltárást. Ezen a területen 1988-ban, a hegyoldalban egy 14. századi faház sarkát és benne egy kályha alapozását tártuk fel, majd 2009-ben a hegy lábánál több kőépület falmaradványait. Ezen maradványok összefüggésének tisztázása volt az ásatás célja. A feltárás során a terület keleti felét kutattuk meg két szelvényvel (2023/5., 2023/6.). Itt egy több periódusú Anjou-kori épület került elő.

A legkorábbi régészeti jelenségek a hegy lábánál talált, a löszös altalajba mélyedő, habarcs és téglatörmeléken földdel betöltött gödrök voltak, amelyre a későbbi kőfalak ráépültek. A göd-

4. A 2023/5–6. szelvények ortofotója (felmérés: Pokorni László)

röket nem bontottuk ki. Ezekkel egykorú, vagy valamivel későbbi lehetett egy, szintén a löszös altalajba mélyedő, K–Ny-i irányú fagerenda lenyomat, ami egy faszerkezetű épület talpgerendájának a nyoma. A gerendanyom keleti vége egybevágott egy É–D-i irányú, a gerendára merőleges, tőle délre húzódó támfalszakasszal, amit az egyik betöltött gödörbe alapoztak bele. A támfal eredeti déli vége nem maradt meg, ugyanis a következő periódusban egy újabb, más textúrájú falszakasszal helyettesítették.

A második építési periódusban a faépület helyére egy 8,75 x 9,4 m-es alapterületű, egy helyiséges, minden bizonnyal emeletes kőház épült, 85–90 cm vastag falakkal. A ház keleti és déli fala támfalként készült, ezek néhol 3 m magasan maradtak fenn, bár belső falsíkjuk erősen lepusztult. A keleti falba belefoglalták a korábbi épület keleti támfalát, de északi és déli végéhez új falazatokat toldottak. A keleti fal északi meghosszabbításának alapozása tompa szögben nyugat felé fordul, de 2,5 m után az alapozás megszakad és a keleti falra merőleges falban folytatódik nyugat felé, majd egy faragott zöld

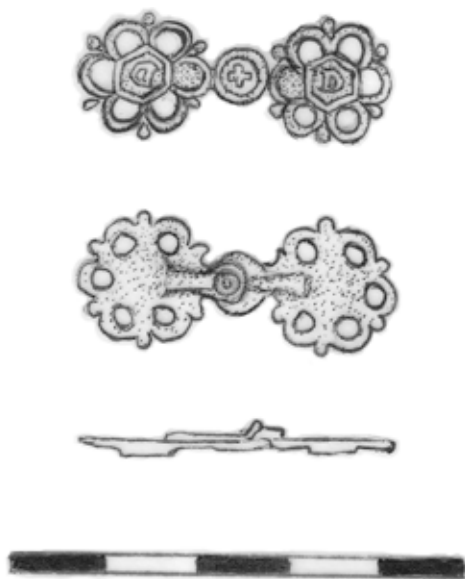

5. 14. századi aranyozott ezüst ruhakapocs a 2023/5. szelvényből (fotó: Buzás Gergely)

6. Ruhakapocs hátoldala (fotó: Buzás Gergely)

tufa sarokarmírozással köt be az épület nyugati falába. Az eredetileg tervezett, de félbehagyott északi falnak a sárga löszös altalajba mélyedő, barna földdel betöltött alapozási árknak beását meg tudtuk figyelni a megépült északi fal északi oldalán. Ez egy építés közbeni tervváltozásra vall. A nyugati fal déli részén megtaláltuk az épület 156 cm széles ajtaját: a belső küszöb lenyomatai és az ajtóbéletek rézsűs falazatai fennmaradtak, de a keretköveket kiszedték. Az épület délnyugati sarkán a sarokarmírozás alsó kövének kiszedett fészket figyeltük meg. Ebben a sarokban a nyugati és a rá merőleges déli fal kötésben épült. Az épület délkeleti sarkát 135 fokban lemezt egy, a keleti és a déli faltól eltérő textúrájú, szabálytalan, kifelé dőlő falsíkkal épült támfal, amit valószínűleg később építettek be, talán a megrokkant eredeti falsarok helyére.

7. Ruhakapocs felmérési rajza (rajz: Molnár Éva)

E támfalszakasz egy sárga agyagrétegre épült, ami alatt egy nagyméretű, korai, épülettörmelées betöltésű gödör húzódik. Az épület padlója a korábbi épület járószintjét képező löszös altalaj felett húzódhatott. A bejárati küszöb mögött, közvetlenül e felett a sárga szint felett habarcsos foltot találtunk a küszöb magasságában. A második építési periódushoz köthető, az épület külső járószintjét képező barna agyagos rétegből, a háztól északnyugatra, az 5. szelvény nyugati felében talált aranyozott ezüst ruhakapocs-pár. A hatkaréjos formájú kapcsok közepét gótikus minuszkulás „a” illetve „d” betű díszíti. A kapocs formája és díszítése alapján a 14. század első felére keltezhető.

A harmadik építési periódusban az épület belső külső udvarát jelentősen feltöltötték. Ebbe a feltöltésbe ásták már bele a korábbi épület északnyugati sarkához északi irányba hozzáépült, 88–94 cm vastag kőfalat, amelynek csak az alapozása maradt meg. A fal hossza 11,8 m. Északi végét a természetes sziklát fedő sziklamálladékos lila rétegbe vágták bele, és egy előreugró sziklatömb elé építették be. A fal támfalként épült a szikla elé. Felette alakíthatták ki azt a teraszt, amelyen az 1988-ban feltárt kályhás faház állott. Mivel a faház keleti talpgerendájának iránya egybevág a most feltárt kőépület keleti falával, így bizonyosak lehetünk benne, hogy lényegében eredetileg az épület emeleti szintjét alkotta.

A negyedik építési periódusban nyugat felé két új falat toldottak. Ezek köveit sárgás színű habarcsba rakták, amely eltér a korábbi periódusokban használt fehér habarcsoktól. A 100–110

cm vastag északi fal igen rossz állapotban maradt fenn: alapozása csak a második periódus barna agyagos külső járósintjéig mélyedt. A fal a korábbi épület nyugati falára merőlegesen épült, úgy, hogy éppen takarta a második és harmadik periódus falcsatlakozását, így bizonyosan későbbi mindkettőnél. A déli fal vastagsága 85 cm, vonalvezetése enyhén íves. A falak nyugati kiterjedését egyelőre nem ismerjük, csak keleti 4 m-es szakaszukat tártuk fel. Köztük sárga agyaggal kevert barna betöltést találtunk több tűzhely égett-kormos nyomaival. Ehhez hasonló feltöltés készült a második periódusból származó délkeleti helyiség belsejében is. Ez utóbbi feltöltésből egy hamis szerecsenfejes dénár került elő, ami a periódust a 14. század közepére keltezi.

Az ötödik periódusban a korai kőépület délnyugati sarkához egy fehér habarcsba rakott É-D-i irányú újabb fal épült. Ezt a falat mindössze 1,5 m hosszúságban tártuk fel. A fal és a negyedik periódusban épült déli fal közti területen, a falak visszabontási szintje alatt gazdag 14. századi kerámia és állatcsont anyag került elő.

2024-ben is folytattuk a kolostortól keletre húzódó Anjou-kori épületegyüttes feltárását.²⁷ A 6. és 7. szelvénnel a 2023-as feltárástól délre, a kolostorépülettől keletre eső területet vizsgáltuk meg. Itt három támfal és egy kisebb fal maradványait tártuk fel. E falmaradványok azt igazolták, hogy a vizsgált területen sohasem álltak épületek, hanem egy teraszos kerttel számolhatunk a későközépkorban.

A 8–13. szelvényekkel a 2023-ban feltárt Anjou-kori épületegyüttes nyugati folytatását tártuk fel. Itt egy újabb kőházat találtunk. Ez egy kétszintes, 16 x 10-m-es alapterületű kőépület volt, amelynek korábban csak az északkeleti sarka és a benne álló hypocaustum-kemencéje volt ismert, most a teljes déli homlokzatát, délnyugati sarkát és bejárati ajtaját is megtaláltuk. Az épületet az építési rétegeből előkerült Lendvai Miklóshoz köthető szlavón báni dénár (1343–1346) (ÉH 49.) keltezi. Hasz-

²⁷ 2024-ben az ásatást Buzás Gergely vezette, Princz Diána régész, valamint Molnár Éva régésztechnikus közreműködésével.

8. A kolostor északi udvarának 2024-es feltárása, ortofotó (felmérés: Buzás Gergely)

9. Szlavón báni dénár a 2024/14. szelvényből (fotó: Buzás Gergely)

10. I. Lajos Szent Lászlós dénárja a 2024/14. szelvényből (fotó: Buzás Gergely)

11. Lajos szerecsenfejes dénárja a 2024/14. szelvényből (fotó: Buzás Gergely)

nálatának idejére utal a kőépület járószintjén talált I. Lajos Szent Lászlós dénár (CNH II. 94A), valamint az innen kidobott földben lelt I. Lajos szerecsenfejes dénár (CNH II. 89B).

Később ezt és a 2023-ban, a hegy lábánál feltárt épületet egy új szárnyal kapcsolták össze, majd ez elé a szárny elé egy második traktust húztak. A 2023-ban megtalált két nyugati irányba induló kőfal ezekhez a szárnyakhoz tartozott. A kolostor építése idején a kolostor északi zárófalát a hegyoldalra felfuttatva építették meg és a fal végét egy L alakban beforduló falszakasszal hozzákapcsolták a fent leírt épülethez. 2023-ban ezt a beforduló, É-D-i irányú falszakaszt tártuk fel belőle. A feltárt falcsatlakozás szerint az Anjou-kori épület még

legalább részben állhatott a kolostor alapítása után is.

A 2024-es feltárás másik területe a ferences kolostor temploma volt, amelynek korábban csak néhány részlete került elő. A templom teljes alaprajzának és szintviszonyainak vizsgálatára eddig nem volt mód, ugyanis a templom romjai felett egy tenispálya működött. Öt szelvényel (2024/1–5.) tártuk fel a templom szentélyét és a hosszház három keleti boltszakaszát teljes egészében, továbbá a két nyugati boltszakasz déli falát. Ezekben a boltszakaszokban teljes feltárásra most sem volt lehetőségünk, ugyanis két nagy fa és a múzeum ásatási szállása áll ezen a részen. A déli falán támpillérekkel erősített hosszház falai a külső szinthez képest 1-1,5 m magasan maradtak fenn. E külső szint keletről nyugat felé lejt, a belső szint viszont közel vízszintes, ugyanis a templomhajón belül jelentős, 14. századi leletanyagot tartalmazó feltöltés készült a templom építésekor. A templomhajóban két habarcsos járószintet figyeltünk meg: az első a templom Zsigmond-kori építésekor, a másik a Mátyás- és Jagelló-kori átépítés idején keletkezett. A szentélyben csak ez utóbbi járószint volt megfigyelhető. A déli falon kívül a Zsigmond-kori járószint felett vastag bontási törmelékréteget találtunk, amelyben egy el nem készült szentély befejezetlen kőelemei: falpillérek, ablakkeretek kerültek el. E felett a 15. század végi járószint következett, amiből leásva épült a szentély alapozása. Ezt fedte a templom tetőcserepes (kúpcserepekből álló) pusztulási rétege. A templombelsőben az újkori felszín alatt közvetlenül a beomlott boltozatok téglalomladéka feküdt, boltozati bordatöredékekkel és ablakosztó sudarakkal. Alatta a későközépkori téglapadló fektetőhabarcsát találtuk, amin csak kis foltokban volt meg a téglaburkolat. A hajó északi és déli oldalán a keleti három szakaszban kétoldalt három-három mellékoltár maradványait találtuk meg, a szentélyben pedig a főoltár alapozása is előkerült. A főoltár előtt egy két részre osztott, egykor boltozott kriptát találtunk. A kriptába bezuhanva került elő a szentély hálóboltozatának több mint száz faragványtöredéke. Ez alatt a kriptá tégladonboltozatának omladéka következett, majd a márga sírfedlapok töredékei. Ezek között több

12. A ferences templom feltárásának ortofotója (felmérés: Buzás Gergely)

13. A ferences templom romjai nyugat felől (fotó: Buzás Gergely)

14. A ferences templom romjai kelet felől (fotó: Buzás Gergely)

15. A templom kriptája a beomlott szentélyboltozat bordáival észak felől (fotó: Buzás Gergely)

16. A templom kriptája a beomlott szentélyboltozat bordáival délkelet felől (fotó: Buzás Gergely)

17. A kriptabetöltés omladékrétegének alsó szintje kelet felől (fotó: Buzás Gergely)

18. A kriptabetöltés omladékrétegének alsó szintje nyugat felől (fotó: Buzás Gergely)

19. A kriptá déli fele a bedobott holttestekkel dél felől (fotó: Buzás Gergely)

20. A kriptá déli felében talált réztál (fotó: Buzás Gergely)

21. A kriptá déli fele a bedobott holttestekkel nyugat felől (fotó: Buzás Gergely)

22. A kriptá északi fele az épebb kerubos konzollal (fotó: Buzás Gergely)

23. A kerubos konzol kiemelése (fotó: Buzás Gergely)

ablak-osztósudár, ablaküveg darab, az oltár fehérmárvány szobortöredékei és legalább három bedobott holttest feküdt. A kriptá sírjai csak ezek alatt helyezkedtek el. A templomhajóban is több sírfolt mutatkozott. Ezeket az ásatás későbbi szakaszában tártuk csak fel.²⁸

A templom romjainak északi felére egy 18. század második felére keltezhető gazdasági épület és ház épült rá. A templom nyugati részén álló, kőfalú, téglapadlós ház hátsó, északi falaként a templom északi falát használták fel, így ez a középkori fal viszonylag magasan meg is maradt, és rajta megfigyelhető egy magasra helyezett, alacsony barokk ablak befalazott maradványa is. A háznak csak a keleti helyiségét tártuk fel. Ennek keleti végéhez egy kocsisín csatlakozott, amelynek déli falát két pillérrel elválasztott három nagy kapu törte át. A kocsisíntől keletre egy istálló állt. Ennek nyugati falán is egy nagyméretű kapu került elő. Az épületnek a hegyoldal lábába vágott keleti vége már túlnyúlt az ásatási területünkön. Ezeknek

²⁸ A templom sírjainak feltárását Kováts István végezte Líbor Csilla közreműködésével.

24. A templom a sírok feltárása közben (fotó: Buzás Gergely)

az épületrészeknek a keleti falát a visszabontott északi templomfalra, illetve a szentély melletti folyosó téglapadlójára alapozták rá. Ez a barokk fal jelenleg kerítésfalként áll, és rajta megfigyelhető egy később befalazott ajtó, amely egykor a kocsiszin északkeleti sarkába nyílt. Tőle nyugatra egy nagyméretű újkori meszesgödört tártunk fel, amely elvágta a diadalív mellett álló északi mellékoltár alapozását. Az istálló északkeleti sarkában egy 18. századi falazott emésztőgödört tártunk fel, amelynek beomlott téglaboltozata is előkerült. A gödör déli felét bevésték a templomszentély északi falának alapozásába. A feltárt épület azonos Schade Lénárd esztergomi építőmesternek a visegrádi koronauradalom inspektor-, hajdú- és vadászszállásáról a 18. században készült felmérésén ábrázolt belső épületszárnyal.²⁹

A 18. századi épület nyugati része alatt egy korábbi, de szintén 18. századi épület agyagba rakott kőfala is előkerült.

A harmadik 2024-es ásatási terület a kolostor nyugati udvara volt. Az itt feltárt legkorábbi épület egy zöld andezittufából falazott, keletnyugati tengelyű épület több mint 9 m hosszú nyugati fele. Az épület keleti felét a fölé épült múzeumi ásatási szállás miatt nem tudtuk feltárni. Legjobb állapotban a nyugati helyisége maradt fenn. Északnyugati sarkát 283 cm hosszú és 130 cm vastag, tufa-kváderekből falazott átlós támpillér támasztotta meg, viszont délnyugati, armírozott sarkán nem állt támpillér. A nyugati fal bontási omladékából zöld andezittufából faragott mérműves ablak kerettöredéke és egy bordatöredék került elő. A nyugati helyiség falai közül csak a 99 cm vastag, törtkő falazatú, vakolt, keleti válaszfalnak maradt jelentősebb felmenő szakasza. Az épület déli falának keleti részén egy rövid szakasz alapozási árkának alját tudtuk még megkutatni. A kiszedett alapfal szélessége itt 120 cm volt, és észak felé egy másik, szintén kiszedett alapozású fal sarkát figyeltük meg. Valószínűleg az épület északi fala határolta a kolostor nyugati szárnyának déli végét, de az itt rendelkezésre álló szűk kutatási területen nem tudtuk a falakat teljesen kitisztítani.

²⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Delineationes aedilium, Kormányhatósági fondokból kiemelt tervek – Tervtár T1 No 148. <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLtervtar/203/?list=eyJmaWx0ZXJzIjoeyJEQVRBQkFTRSI6IFsiUEExBTIMiXX0sICJxZWVyeSI6ICJGT1JSPSh2b2wpliIiwgInNvcnQiOiAiUkVDTIVNIn0>

25. A 2024/16. szelvény a Szent György kápolna és a kolostor tornyának maradványaival északnyugat felől (fotó: Buzás Gergely)

A támpilléres korai épület bontására akkor került sor, amikor nyugati helyisége fölé a késő-középkorban egy 170–180 cm vastag falú, 6 x 6 m-es külméretű tornyot emeltek. A torony keleti falába belefoglalták a korábbi épület nyugati helyiségének keleti falát és azt belülről megkö-

penyezték. A nyugati falát a régi épület nyugati falának meghagyott alapozására építették rá, de a tornyot a régi épülethez képest északabbra csúsztatták, így északi fala csak részben, déli fala pedig valószínűleg egyáltalán nem épült rá a régi épület alapozásaira. A torony északi fa-

26. A 2024/16. szelvény a Szent György-kápolna és a kolostor tornyának maradványaival észak felől (fotó: Buzás Gergely)

27. A 2024/16. szelvény ortofotója (felmérés: Buzás Gergely)

28. Kétféjű sasos 18. századi kályhacsempék a 2024/16. szelvényből (fotó: Buzás Gergely)

29. 18. századi párkánycsempék a 2024/16. szelvényből (fotó: Buzás Gergely)

30. A ferences kolostor ásatási alaprajza (rajz: Buzás Gergely)

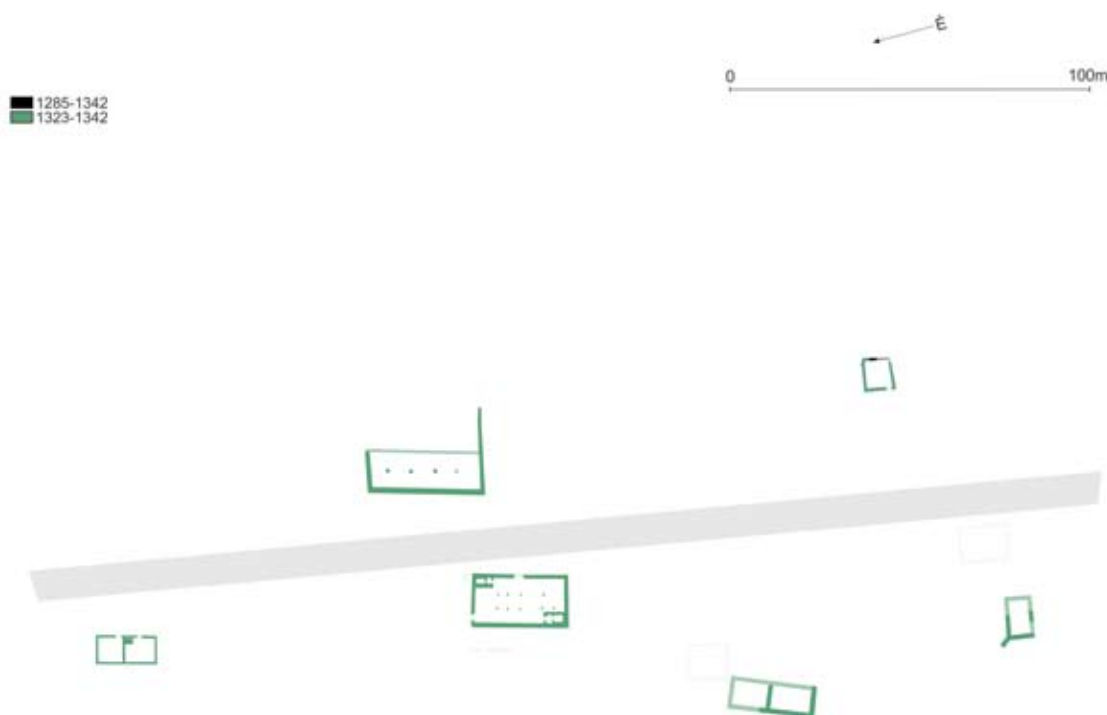
31. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe a 13. század végén (rajz: Buzás Gergely)

lában egy ablakfülkét alakítottak ki, amelynek keleti fele maradt fenn. A torony északkeleti sarkát belealapozták a nyugati kolostorszárny ekkor már betömött pincéjének betöltésébe. A toronnyal elvágták a szárny nyugati homlokzatának déli ablaknyílását, így annak parapetfalát tártuk fel a torony északi fala mentén.

A 18. század első felében, lényegében még a torony járószintjén, egy házat emeltek a toronytól délre. A ház keleti helyiségét a torony földszintjéből alakították ki, úgy, hogy annak keleti falát és az északi fal keleti felét megtartották, a nyugati falat és az északi fal nyugati felét viszont alapozásig visszabontották és egy vékonyabb kőfalat építettek rájuk. A torony déli falát viszont teljesen elbontották, ugyanis ennek a helyre egy téglaboltozatos, fa fokokkal ellátott pincelépcsőt építettek, ami a tőle délre elhelyezkedő tégladongaboltozatos, agyagba rakott kőfalú pincébe vezetett le. A középkori toronyból kialakított helyiség is téglaboltozatot kapott, amelynek tégláit a barokkori téglapadlóra beomolva találtuk meg. A toronytól délre kiásott pincehelyiség felett egy kelet felé két árkáddal nyitott, agyagba rakott kőfalú, tornácszerű helyiség állt, később azonban ehhez

keletről egy újabb agyagba rakott kőfalú helyiséget csatoltak. Ekkor az épületet újravakolták és belsejét szürke lábazati festéssel és fehér meszeléssel látták el. A keleti toldaléképületnek a járószintjére kidobva találtuk meg egy cserép-kályha töredékeit. A zöldmázas, kétfejú sas által tartott magyar címerekkel díszített csempékből épült kályha talapzatát is feltártuk a középkori toronyból kialakított helyiség délkeleti sarkában. A kályhától északra a helyiség vastag, két rétegű középkori kőfalába egy kisméretű téglakemencét véstek be.

A kályha és vele együtt az egész épület bontására a 18. század második felében került sor, amikor felépült a telek utcai frontján a későbarokk intézőház. Ennek téglafalazatú szennyvízcsatornájából egy szakaszt feltártunk a korabarokk épület visszabontott falai felett, egy távolabbi szakaszát pedig a középkori templomhajó déli fala felett.

32. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe 1330 körül (rajz: Buzás Gergely)

A feltárások eredményeinek értelmezése

Előzmények és I. Károly kora

A régészeti kutatások eredményei alapján a ferences kolostor helyén már a 13–14. század fordulójától számolhatunk épületekkel. Az északi udvar mögött, a hegy lábába vágott faépület mellett ebből a korból származhat a kerengőudvar alatt talált faépület első periódusa. Hasonló korú, és szintén fából készült házak a királyi palota területén is előkerültek.³⁰ Ezek minden bizonnyal a 13. század második felében létesült visegrádi hospes település házai lehettek.

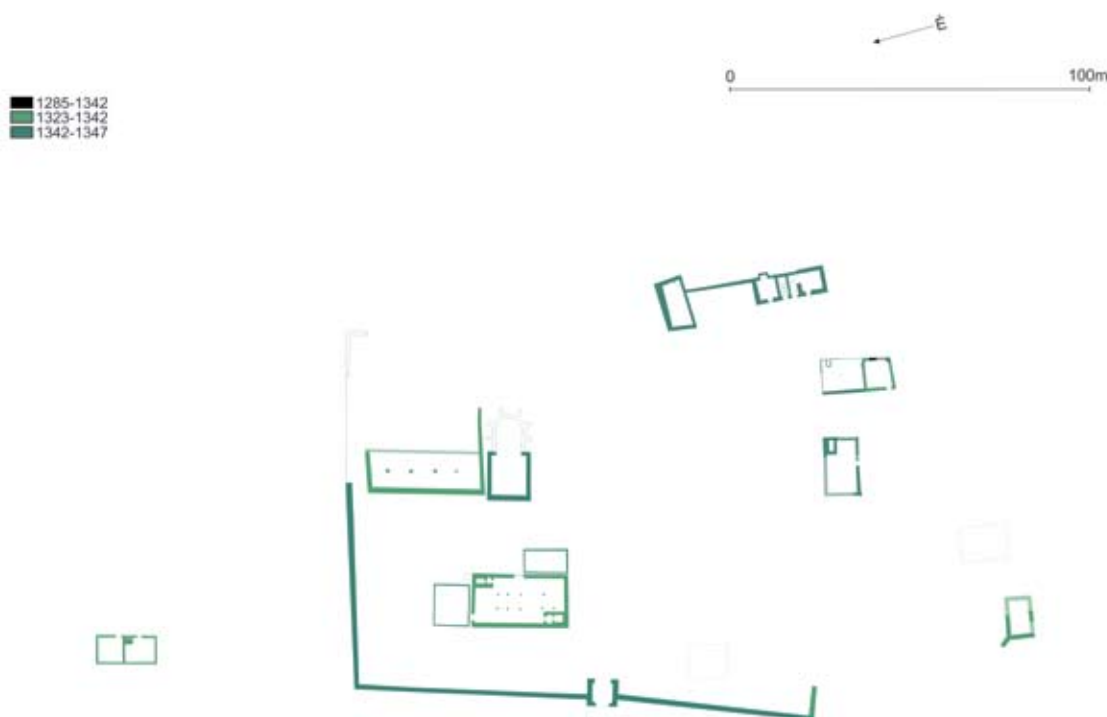
A település képe a királyi udvar 1323-as Visegrádra költözésével változott meg. Ekkor épült fel a mai palota északi részén I. Károly kúriája. A ferences kolostor területén két kőépület készült ebben a korszakban. Az egyik a hegy lábába vágott korábbi faépület helyére emelt négyzetes alaprajzú kőház, a másik pedig minden bizonnyal a kolostor későközépkori tornya helyén álló támpilléres épület.

A hegy lábához épült kőház keltezésére nincs abszolút adatunk, de az építkezések relatív kro-

nológiája alapján I. Károly korára kell tennünk. A ház négyzetes alaprajza toronyszerű megjelenést sugall. Bár az emeletére nincs közvetlen adatunk, de a későbbi bővítése során a bővítés bizonyosan egy faszerkezetű emelettel rendelkezett, így elképzelhető, hogy az épület I. Károly kori magja is emeletes formában épült fel.

A kolostor tornya helyén feltárt kőépület jellege, építőanyaga, faragott kövei és a hozzá tartozó rétegek helyzete arra vall, hogy az épület a 14. századból származik. E kövek, elsősorban a mérműves ablak keretének töredéke valószínűsítik, hogy egyházi épületről lehet szó, így nagy valószínűséggel azonosítható a középkori írott forrásokban többször említett Szent György kápolnával. Erre vall, hogy a falainak felhasználásával épült fel a későközépkori torony, amely az 1511–1512-es Nyási Demeter által kiadott oklevélben szereplő toronnyal lehet azonos. Ennek építése érdekében kívánták akkor lebontani a kolostor közelében álló romos kápolnát. Ez a romos kápolna pedig nem lehetett más, mint az 1493 körül romosnak nevezett, a kolostor mellett álló Szent György kápolna. Zsigmond király 1425-ös oklevele erről a Szent György kápolnáról beszél, amit korábban „...nem egy

³⁰ BUZÁS 2010 11.

33. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe 1347 körül (rajz: Buzás Gergely)

boldog emlékezetű király látogatott, és jelenlétében misét, valamint más isteni szolgálatokat celebráltak, mint... annak alapítói... és amelyet soha senkinek nem szoktak egyházi javadalomként kijelölni, mindig királyi kápolnaként tartották számon...". Tehát egy Zsigmond elődei által emelt, királyi alapítású, királyi használatban lévő kápolnáról volt szó. E kápolna titulusa feltűnő azonosságot mutat az I. Károly által nem sokkal 1326 előtt alapított Szent György lovagrend védőszentjével. Mivel a Szent György lovagrend egy udvari lovagrend volt, így joggal feltételezhetjük, hogy kápolnája a király magánkápolnája lehetett. A lovagrend 1326-ból fennmaradt szabályzata rendelkezik arról, hogy a rend tagjai évente három alkalommal: Szent György napján, Szűz Mária Születése napján és Újév nyolcadán összegyűljenek és együtt misét hallgassanak. Ezen felül minden hét péntekjén vagy szombatján, aki otthon tartózkodik a rendtagok közül, szintén gyűljön össze, étkezzen és hallgasson misét együtt. E rendelkezések feltételeznek egy rendi székházat és kápolnát, ahol a közös étkezéseket és misehallgatást le lehet bonyolítani. Továbbá a rend tagjainak jövőendő

létszámát 50 főben maximálja,³¹ ami többek között a kápolna és székház méretét is meghatározza. Amennyiben azonban a kápolna valóban azonosítható a későbbi torony alatt feltárt épülettel, úgy elég sajátos az elhelyezkedése a királyi palota központjától távol, a palota sarkában, a várost átszelő országútra nyíló homlokzattal. Ez a lokalizáció nem annyira klasszikus palotakápolna funkcióra vall, inkább arra következtethetünk belőle, hogy a kápolna kifejezetten a lovagrend kápolnájának épült fel. Feltehetően I. Károly idején még nem is volt a palotában királyi kápolna. Ezt a szerepet az alsóvár és a fellegvár várkápolnái töltötték be. I. Lajos éppen ezért kezdett egy új kápolna építéshez a palota területén, az apja halála után, ám a nápolyi háborúk kitörése, és a királyi udvar ideiglenes Budára költözése miatt ez befejezetlenül maradt.³² Csak az 1360-as években épült fel a palota, romjaiban ma is álló, Szűz Mária kápolnája.³³ A Szent György-kápolna valószínűleg 1408-ig tölthette be eredeti funkcióját, amit akkor vesztett el, amikor Zsigmond a királyi udvart

31 VESZPRÉMY 2008.

32 BUZÁS 2010 18–20.

33 BUZÁS 2010 26–28.

34. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe 1355 körül (rajz: Buzás Gergely)

Budára költöztette, és ott 1409-ben megalapította a Szent György lovagrend utódát, a szintén Szent Györgynek szentelt Sárkányrendet.³⁴ A funkció nélkül maradt visegrádi kápolnát ezért adományozhatta még 1424 előtt az obszerváns ferenceseknek.

A kápolna pontos méretéről és alaprajzáról csak vázlatos információink vannak, hiszen keleti felét egyáltalán nem tudtuk feltárni és nyugati része is csak erősen töredékesen került elő a későbbi átépítések miatt. Szélessége ennek ellenére viszonylag jól mérhető: 7,8 m. Mivel még az 1510-es években is állt, ezért bizonyosak lehetünk benne, hogy területe nem nyúlt be a Szűz Máriának szentelt ferences templom helyére, így hossza nem haladhatta meg a 11,5 métert. Nyugati, támpilléres helyiségének belmérete nagyjából 5,2 x 5,7 m lehetett. Ennek

a helyiségnek a keleti falából az északi és középső járószint feletti magasságban maradt fenn, de nincs rajta ajtó, ami a keleti épületrészbe nyílna. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy valószínűleg egy külön bejáratú torony lehetett. Erre utal, hogy az 1511–1512-es oklevél a kolostor tornyának újjáépítéséről („*denuo fundare, erigere et extruere deliberasset et decrevisset*”) és nem egyszerűen az építéséről beszél, illetve V. Márton pápa szerint Zsigmond 1425-ben a ferences templommá alakított kápolnának többek között harangtoronnyal és harangokkal való bővítését is tervezte. Elképzelhető, hogy valamikor 1425 után épült rá a kápolna nyugati végére egy torony, és akkor húzták be a torony keleti falának alátámasztására a fennmaradt válaszfalat. Ezek szerint az eredeti kápolna belső tere kb. 5,6 m széles és 9,2 m hosszú, három boltszakaszos tér lehetett. A kápolna mellett, a későbbi kolostor-kerengő helyén állt egy faház is, egy korábbi faház helyén. Talán ez az épület azonosítható azzal a lovagrendi gyűlésteremmel, ahol a szabályzatban előírt közös étkezéseket rendezhették.

³⁴ A Szent György rend működésére az 1326-os oklevélén kívül nincsen más egyértelmű bizonyíték, így nem tudható, hogy meddig létezett. Veszprémy László elképzelhetőnek tartja, hogy az alapítás lényegében csak papíron maradt (VESZPRÉMY 2008 178.), bár ennek éppen az 1326-os oklevél mond ellent, amiről éppen Veszprémy bizonyította be, hogy nem alapítólevél, hanem annak már egy későbbi bővítése. (u. o. 175.) Mások, pl. Szegedi László szerint megérte a Sárkány-rend alapítását és beolvadt abba. (SZEGEDI 2021)

35. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe 1366 körül (rajz: Buzás Gergely)

I. Lajos kora

1330 után a királyi udvar elhagyta a palotát és a fellegrárba költözött, de I. Károly halálát követően fia I. Lajos tervbe vette a visszaköltözést és hozzákezdett a királyi palota felújításához. E munkákkal párhuzamosan bővíthették ki egy jelentős épületcsoporttá azt a toronyszerű épületet, amely a hegy lábánál állt. Nyugati homlokzati falához észak felé egy 11,8 m hosszú támfalat építettek, és az ez által létrejött teraszon egy faszerkezetű emeleti helyiséget helyeztek el. Ennek az északkeleti sarkát tártuk fel még 1988-ban. A talpgerendák között rózsaszín habarcspadló és egy téglalapozású, patkó alaprajzú, kívülről fűthető szemeskályha maradványai kerültek elő.

A kályhaalapozás téglaméretei alapján ezzel egykorú lehet a nyugatabbra most feltárt, hypocaustummal fűtött két szintes kőház is. Ez utóbbit jól lehetett keltezni a ház építési rétegeből előkerült, Lendvai Miklós bán által vert szlavón dénárral (1343–1346). A 16 x 10-m-es kőház kissé süllyesztett, osztatlan terű alagsorának bejárata a déli homlokzat közepén nyílt. Az északkeleti sarokban állt a hypocaustum kemencéje.

Ennek a két házból álló, az 1340-es évek második harmadában létrejött jelentős épület-együttesnek a keleti, a hegy lábába bevágva épült, kétszátú szárnya minden bizonnyal lakó funkciót tölthetett be. A nyugati, osztatlan terű, hypocaustumos épület ellenben inkább reprezentatív teremépületként értelmezhető. Itt tehát egy összetett palotaépülettel állunk szembe, ami a királyi palota közvetlen szomszédságában helyezkedett el. Ez legvalószínűbben az özvegy királyné, Piaszt Erzsébet visegrádi kúriájaként azonosítható. Thuróczy János krónikája szerint 1344-ben Itáliából hazaérkezve Erzsébet saját visegrádi házába ment,³⁵ egy 1346-os angol követjelentés szerint pedig a királyné Visegrádon tartotta udvarát.³⁶ Erzsébet ekkor tehát saját házzal rendelkezett Visegrádon. Az anyakirályné 1343-ban kapta meg fiától az óbudai királyi várat és Óbudán azonnal építkezésekbe is fogott, amelyek az 1340-es évek második felére zárultak le.³⁷ Mint az írott források is jelzik, az

35 „in domum suam in Wyssegrad”, THURÓCZY 1985–1988 I. 164.

36 HOMONNAI 1999

37 A Szűz Mária templomra 1348, 1349-ban, (KUMOROVITZ 1966. 11.) a Klarissza templomra 1348,

36. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe 1387 körül (rajz: Buzás Gergely)

37. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe 1395 körül (rajz: Buzás Gergely)

38. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe 1425 körül (rajz: Buzás Gergely)

39. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe 1437 körül (rajz: Buzás Gergely)

óbudai építkezések ideje alatt a királyné inkább visegrádi házáat használhatta, tényleges Óbudára költözésével inkább az 1340-es évek második felétől számolhatunk.³⁸ Ezért feltételezhető, hogy Lajos 1342 után átadhatta anyjának a királyi palota déli, Szent György kápolnához közel eső részét, aki ezt viszonylag gyorsan felépíthető épületekkel elég hamar megfelelő rezidenciává alakíthatta.

A nápolyi háború kitörésekor I. Lajos ideiglenesen Budára helyezte székhelyét, majd a hadjáratok lezárultával, 1352-ben újra hozzákezdett a visegrádi palota fejlesztéséhez. Ezt a munkát több szakaszban, élete végéig folytatta. Ezzel párhuzamosan a déli épületegyüttes területén is építkezések folytak. A két korábbi épületszárnyat egy új helyiséggel kötötték össze, amelynek a bejárta dél felé nyílt. Ennek építését I. Lajos egy hamis szerezsenfejes dénárja keltezi a 14. század közepére. Ennek az átépítésnek a során építették újjá a keleti szárny faszerkezetű emeleti helyiségét is. Ekkor a benne álló szemeskályha helyére egy jóval nagyobb és díszesebb Anjou I. típusú mázas cserépkályhát állítottak, amelyhez hasonlóak az 1350-es évek első felében készültek a királyi palotában. Ez tehát egy reprezentatív építkezésnek tekinthető, amely során egy egységes, nagyméretű, L alaprajzú, emeletes épületté alakították a korábbi épületcsoportot. Később, valamikor az 1360–1370-es évek folyamán a keleti szárny emeleti kályháját egy egyszerűbb szemeskályhára cserélték le.

Mária és Zsigmond kora

A 14. század végén, már Anjou Mária és Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt zárták le a királyi palota négyzetes alaprajzú épületegyüttesét egy déli kerítésfallal és egy új kamaraház építésével. Ezen építkezések során bontották el a hegy lábánál álló déli épület emeletének faszerkezetű északnyugati helyiségét a benne álló kályhával együtt. Ezt a bontást és az ide épült, később lebontott lépcsőházat I. Lajos szerezsen-

fejes dénárja, hamis Mária dénár és Zsigmond király parvusa keltezi.³⁹ Ekkor épülhetett fel az épület keleti és északi szárnyának belső sarkába egy új helység.

Kései Zsigmond-kor

A kései Zsigmond-korban létesült ferences kolostor építéstörténetében az írott források alapján legalább két építési szakaszt lehet elkülöníteni. Az első szakaszban, 1424-ig megtörtént a Szent György-kápolna renoválása és mellé a ferences testvérek számára egy új ház épült. Az 1424-es pápai búcsúengedély és a templom megfelelő jogokkal való 1425-ös felruházása ennek az építkezésnek a befejezéséhez kapcsolódott. Azonban az 1425-ös oklevél már megemlíti Zsigmond király további építési szándékait: az immár ferences templommá alakított Szent György egyház kibővítését harangtoronnyal, harangokkal, temetővel és más szükséges építményekkel. Ezek az építkezések a régészeti kutatások tanúsága szerint meg is kezdődtek a következő években. A kolostor falmaradványaiban megfigyelhető, hogy a kolostor nyugati szárnyának keleti fala elválik a templom északi falától, viszont kötésben van a kolostor északi főfalával. Ez az északi főfal a keleti végén nekiépült a kolostor későbbi északi külső udvara mögött feltárt Anjou-kori épületcsoport legutolsó periódusából származó helyiségének. Ugyanakkor ettől az északi faltól elválnak a keleti kolostorszárny keleti és nyugati falai. Ezek szerint a kolostorépület első Zsigmond-kori építési szakaszában az alapincézett nyugati kolostorszárny és az északi, ekkor még kerítésfalként szolgáló főfal épült fel. Tehát megtörtént a kolostor lehatárolása a palota területétől és a kápolna északi oldalához kapcsolva felépítették a kolostor pincéit, refektóriumát és konyháját, valamint az emeleten feltehetően a szerzetesi cellákat magába foglaló L alakú kolostorépület. Az épület pincéjének ajtajai mind a kápolna járószintjén elterülő nyugati udvarról nyíltak. Később, már 1425 után épülhetett fel a korábbi kolostorépület keleti és a kerítésfal déli oldalán a kerengő, amit dél felől a templom északi fala határolt, valamint a kerengő keleti oldalán a keleti kolostorszárny. Ez utóbbinak a közepén egy kis kiugró, támpillérek nélküli poligonális alaprajzú

1350-ben (KARÁCSONYI 1923–1924 II. 483.) kért és kapott pápai búcsúengedélyt. A királyi vár átépítéséről nincs írott forrásunk, de a régészeti kutatások ott is kimutatták a XIV. századi építkezéseket. (Budapest Műemlékei II. 373.)

38 Buzás 2010 21–22.

39 Buzás 1992 38.

40. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe 1490 körül (rajz: Buzás Gergely)

41. A visegrádi királyi palota és a ferences kolostor területe 1516 körül (rajz: Buzás Gergely)

kápolnával bővített káptalanterem, tőle északra egy folyosó és egy nagyobb terem, délre pedig egy sekrestye épült. A sekrestye délkeleti sarkát egy átlós támpillér támasztotta meg, amit talán már a templomszentély poligon-indításának is szántak, de ez a poligonális szentélyzáródás végül is sohasem készült el. Az sem világos, hogy a keleti szárnyból mi épült meg, ugyanis a 15. század végi átépítés során a kerengőt határoló nyugati fala kivételével az egészet az alapozásáig visszabontották. Az azonban bizonyos, hogy a templomhajó déli fala csak részlegesen készült el, és így nem is fedték le. A hajó faragottkő falpilléreinak legalább az alsó részei azonban elkészültek, ezek maradványai az északi és a déli falon is előkerültek. A tervezett szentély ablakaihoz és a nyolcszög három oldalával szerkesztett szentélyzáradékhöz szánt profilált ablakkereteket, falpilléreket és boltozatindításokat félig kifaragva a templomhajó déli falán kívül, a földön hagyták. A félbemaradt templom hajójában a 15. század folyamán temetőt létesítettek.⁴⁰

Mátyás-kor

A templom és talán a kolostor építése is hirtelen szakadhatott félbe Zsigmond király uralkodásnak vége felé. Ezután feltehetően a kolostort a szerzetesek is elhagyhatták és működése így meg is szűnt. Mátyás ezért kényszerülhetett 1473-ban újra pápai engedélyt kérni a visegrádi obszerváns kolostor építésére.

Mátyás király az 1473-as kolostoralapítást követően, minden bizonnyal a királyi palota és a fellegvár 1476-ban induló újjáépítésével együtt fogott hozzá a kolostor építéséhez. Erre vallanak a kolostor nyugati szárnyához köthető későgótikus nyíláskeretek profilazonosságai a királyi palota és a fellegvár Mátyás-kori építkezéseiben használt nyíláskeretekkel.⁴¹ A kolostor és palota közötti telken, a most feltárt Anjou-kori épületegyüttestől nyugatra az építkezésen dolgozó építőműhely maradványai kerültek elő. Legkésőbb ekkorra már lebontották az itt álló Anjou-kori épületeket és a 14. század végén épült déli palotafalhoz, illetve az ennek köze-

péhez még a Zsigmond-korban hozzáépült torony keleti oldalához egy nagyméretű kovácsműhelyt, a torony nyugati oldalához pedig egy faszerkezetű kőfaragószínt emeltek. Az udvart ekkor határolták le kelet felé egy kerítésfallal, amit a már visszabontott Anjou-kori épületek romjaira építettek rá. Ezeken az építkezéseket és a velük párhuzamosan folyó palota- és várépítkezéseket irányíthatta az a János testvér, akit Mátyás 1490. január 18-án küldött Visegrádról Kolozsvárra, az ottani ferences kolostor építésére.⁴²

Mátyás építkezései tehát úgy tűnik, hogy csak a kolostor nyugati szárnyát érintették, sem a befejezetlenül álló templomot, sem a talán szintén befejezetlen kerengőt és keleti kolostorszárnyat nem folytatták.

II. Ulászló kora

Az északi külső udvar

A királyi palota építkezéseinek lezárultával nem volt már szükség a kolostor és a palota között műhelyépületekre, így azokat 1490 után átalakították, kibővítették, és a kolostorhoz csatolták. Valószínűleg csak ekkor határolták le az északi udvart kelet felől egy oszlopocsarnokkal, amihez egy tornácot kapcsoltak az északi épületszárny déli homlokzata előtt. Az oszlopocsarnok nagyobb és tornác mellvédfalon álló kisebb oszlopai hárshegyi homokkőből faragott, gúlába metsződő attikai profilú, kerek oszlopok voltak, amelyeket profilált oszlopfők koronáztak.

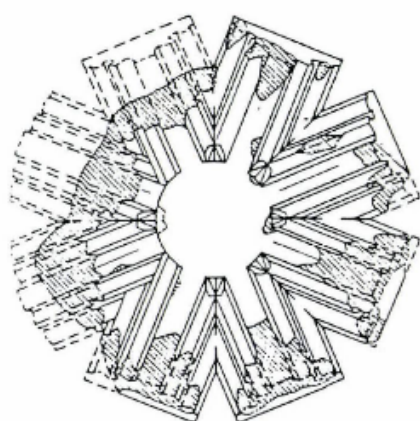
A belső kerengő

Hasonló oszlopokkal tagolták két hajósra a belső kerengő a széles északi szárnyát és erre támasztották a kerengő kétszer hornyolt profilú, rózsaszínre festett bordás keresztboltozatait. A keleti szárnyat teljesen újjáépítették: északi helyiségéből ajtót nyitottak az északi udvar keleti oszlopocsarnokába, és egy pincét ástak kelet felé, a kert alá. Erre azért lehetett szükség, mert a konyha alatti pincét betömték, feltehetően a belvízveszély miatt. A szárny déli végén egy folyosót alakítottak ki, ahonnan lépcsőt indítottak a sekrestye emeletére. A korábbinál szélesebb, középső pillérre boltozott sekrestyébe oltárt állítottak. A sekrestye északi oldalára is folyosót építettek, mögötte pedig egy hálóboltozatos,

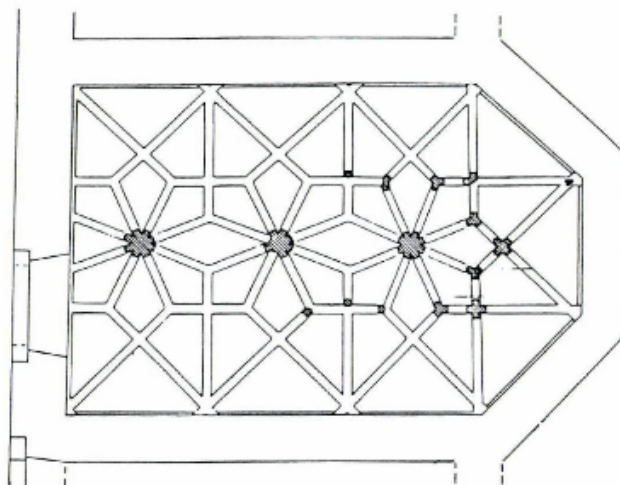
40 A temető feltárását Kovács István, a MNM Mátyás Király Múzeum régésze végezte el 2024-ben. A munka itt várhatóan még 2025-ben is folytatódik.

41 HALÁSZ – MORDOVIN 2002.

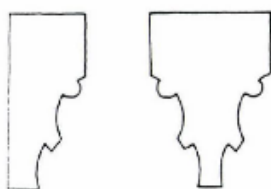
42 NAGY 1944. 190-191; BUZÁS 2016

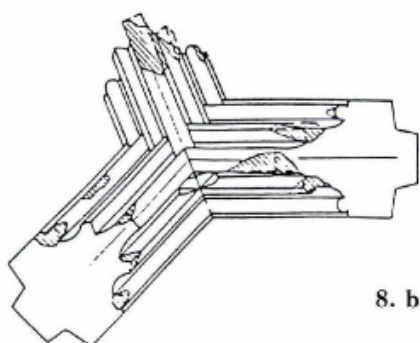
8. a.

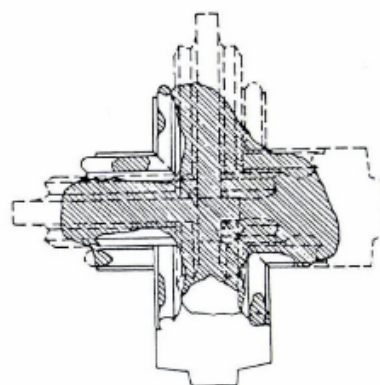
9.

10.

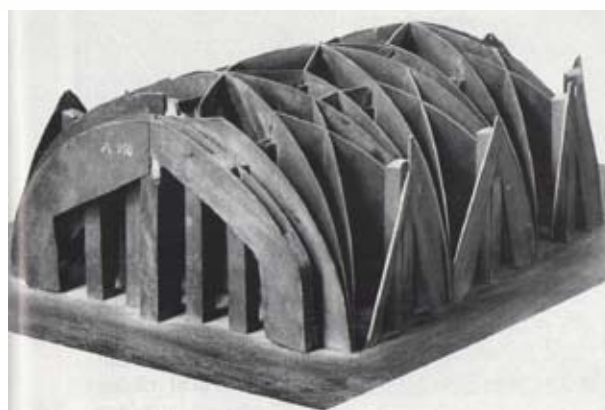

8. b.

42. *A kolostor káptalani kápolnájának boltozata (rajz: Szekér György)*

támpillérek nélküli poligonális szentélyű kápolnát emeltek káptalanteremként, amelynek egy lépcsőfokkal megemelt szentélyébe oltárt építettek.⁴³

43. *Hálóboltozat zsaluzatának modellje, Hans Heiss, Nürnberg, 1659.*

44. *A visegrádi ferences kolostor káptalani-kápolna boltozatának rekonstrukciója kelet felé nézve (rajz: Szőke Balázs)*

⁴³ A kolostor legfontosabb kőfaragványai közölve: BUZÁS 2009.

45. A kápolnaboltozat 2A típusú bordacsomópontjának felmérése (Szőke Balázs – SziMe3DAR)

A kápolna boltozata⁴⁴

A boltozatról korábban Székér György készített rekonstrukciós rajzokat.⁴⁵ Meghatározta a boltozat alaprajzi vetületét és egykori formáját, és a feldolgozásban közölte a két alapvető bordacsomópont felmérési rajzait, valamint az egyik zárókő rekonstrukciós rajzát. Ez alapján megjelent a teljes, értelmezett alaprajz a bordacsomópontok feltételezhető elhelyezésével. Mivel a bezuhant boltozat elemei a feltárás során azon a helyen kerültek elő a padlón, ahová a boltozat omlott, így az azonos helyzetű csomóponti elemek pontos térbeli helye is feltételezhető. A boltozat egy rendkívül elterjedt alapmotívumra épülő, de kivételes igénytel elkészített csillagháló-boltozat volt. Érdekessége, hogy

a boltozattípus még a 17. század építőmesteri képzés gyakorlati anyagában is feltűnik.⁴⁶

A boltozati borda profilja szarvasbordás vagy más elnevezéssel háromujjas profilú. A felső homorlata lényegesen nagyobb, mint az alsó. Felső homorlatban egy pálcstag húzódik, amelyhez a bordatőben a pálcstag felett élszedés kapcsolódik, amely a felső homorlat ívére illeszkedik. A boltozati bordák között teljes profillal faragott bordák és félprofillal kialakított falbordák is előkerültek. A borda profil magassága 21 cm szélessége 15 cm.

A csomópontok leírása

A záradéki csomópontok- zárókövek.

Az egykori kápolna mindhárom záradékban található csomópontjának záróköve fennmaradt. Ezek közül mindegyik alaprajzi vetületben nyolc borda szabályos összemetsződéséből áll. A két szabályos zárókő közül (1A) az egyik a nyolcszög három oldalával képzett poligonba

⁴⁴ A kápolna hálóboltozatának elméleti rekonstrukcióját Székér György készítette el (BUZÁS – LASZLOVSZKY – PAPP – SZEKÉR – SZŐKE 1994 289–291.), a digitális 3D rekonstrukciót ennek alapján a SziMe 3D AR projekt keretében Fehér András vezetésével beszkenelt kőfaragványok beillesztésével Szőke Balázs készítette el. (BUZÁS – FEHÉR – LASZLOVSZKY – SZŐKE 2024 33–38.)

⁴⁵ BUZÁS – LASZLOVSZKY – PAPP – SZEKÉR – SZŐKE 1994 286.

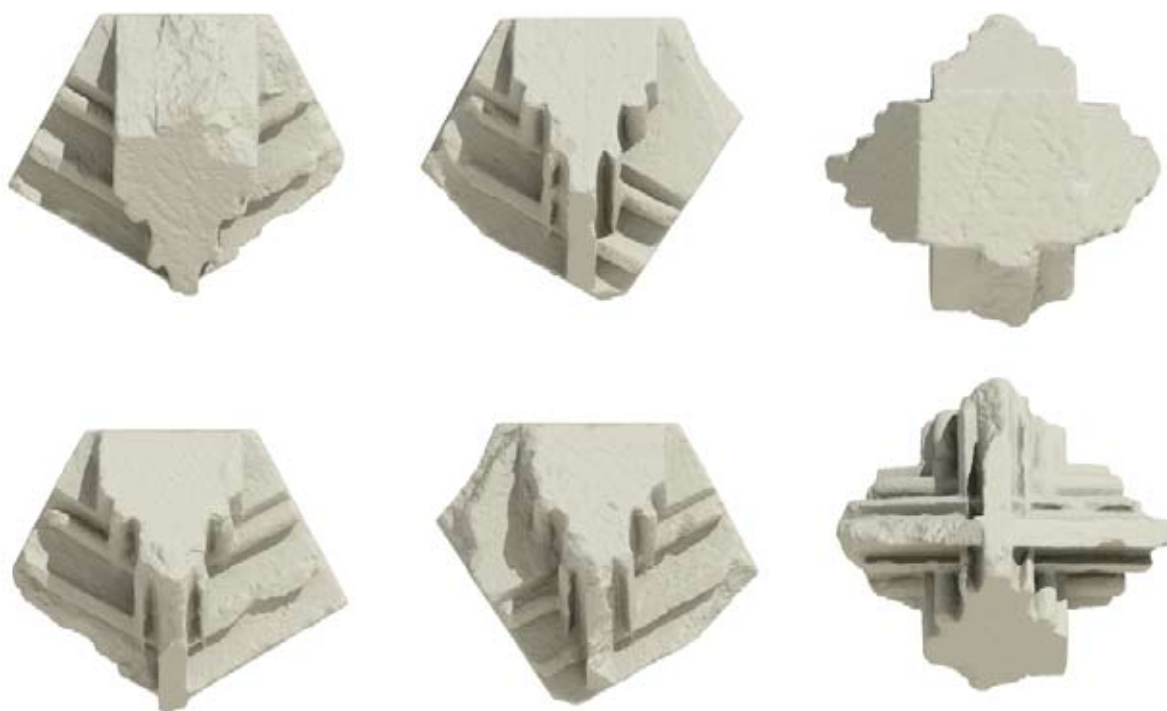
⁴⁶ MAISSEN 2019

46. A kápolnaboltozat 2B típusú bordacsomópontjának felmérése (Szőke Balázs – SziMe3DAR)

47. A kápolnaboltozat 3A típusú bordacsomópontjának felmérése (Szőke Balázs – SziMe3DAR)

48. A kápolnaboltozat 3B típusú bordacsomópontjának felmérése (Szőke Balázs – SziMe3DAR)

átforduló boltozat adottságai szerint nyolc darab boltváll felől emelkedő borda összemetsződéseként lett kialakítva. A középső boltszakasz záróköve (1B) a boltozat geometriai adottságai miatt ugyanilyen.

A záradéki bordacsomópontok közül a nyugati boltszakasz középpontjában kialakított 1C zárókövön különleges formában készült. A tér nyugati falán a kerengő tetőszerkezete fölötti körablakhoz igazodva, ennél a bordacsomópontnál a hat boltváll felől érkező borda mellett a nyugati oldal felé két borda emelkedő pozícióban lett kifaragva. Az így magas karéjjal kiemelt nyugati záradékkal meg tudták kerülni a magasabban elhelyezett körablak ívét.

A záradék alatti csomópontok alaprajzi vetületben egymással megegyezők.

A 2A típusú csomópont szabályos Y alakú, alaprajzi vetületben 135-112,5-112,5 fokos csomópont. Egy a boltváll felől emelkedő helyzetű és két a záradékba tovább induló borda találkozási pontja. A záradékba induló bordák közötti szög a 135 fokos. A bordatető emelkedő helyzetű bordáinak felső felülete vízszintes síkra faragott

míg a boltváll felől érkező borda középvonalában illesztőfűl található. A bordacsomópont emelkedési szöge 21 fok.

A 2B típusú csomópont szabályos Y alakú, alaprajzi vetületben 135-112,5-112,5 fokos csomópont. Kettő a boltváll felől emelkedő helyzetű és egy a záradékba tovább induló borda találkozási pontja. A boltváll felől emelkedő helyzetű bordák közötti szög a 135 fokos. A bordatető emelkedő helyzetű bordájának felső felülete vízszintes síkra faragott míg a boltváll felől érkező bordák középvonalában illesztőfűl található. A bordacsomópont emelkedési szöge 21 fok.

A boltváll feletti csomópontok alaprajzi vetületben egymással megegyezők.

A 3A bordacsomópont négy borda alaprajzi vetületben X alakú szabályos 90 fokos összemetsződése. Két a boltváll felől érkező bordával és két a záradék felé tovább induló borda

49. A kápolna boltozatának rekonstrukciója nyugat felé nézve (rajz: Szőke Balázs – SziMe3DAR)

indítással. A bordatető emelkedő helyzetű bordáinak felső felülete vízszintes síkra faragott míg a boltváll felől érkező bordák középvonalában illesztőfűl található. A bordacsomópont emelkedési szöge 33 fok. Ezek a csomópontok a poligonális lezárás boltfiókjainak és a hálóboltozati rész boltfiókjainak csúcsában helyezkedtek el.

A 3B bordacsomópont négy borda alaprajzi vetületben X alakú szabályos 90 fokos összemetsződése. Egy a boltváll felől érkező bordával és három a záradék felé tovább induló borda indítással. A bordatető emelkedő helyzetű bordáinak felső felülete vízszintes síkra faragott míg a boltváll felől érkező borda középvonalában illesztőfűl található. Ezek a borda csomópontok a hálóboltozati rész boltszakaszainak találkozásában helyezkedtek el.

A boltozat boltvállai fecskefarkas átmetsződésűek voltak, amelyet egy kis méretű orrlemez töredék bizonyít (4. csomópont).

Az igényesen kialakított kápolnának félprofilal kialakított falbordái is voltak.

A boltozat görbületi sugara megközelítőleg 376 cm. A boltozatot a boltozati csomópontokon mérhető emelkedési szögek szerint az alaprajzi vetületben felvett „leghosszabb logikus út” elvén szerkesztették. A kápolna egykori terének kitűzése szabályos, a boltszakaszok aránya megfelelő a boltozat ideális alaprajzi vetületének. Ez a boltozattípus egy úgynevezett csillagháló-boltozat, amely azon viszonylag ritka geometriai formák közé tartozik, amelyeknél ugyanazoknak a csomópontoknak a felhasználásával kialakítható egy nyolc ágra szerkeszthető csillagboltozat, illetve elemeit sorolva harmonikus felépítésű hálóboltozat is építhető. A geometriai adottságokból látható, hogy ez a típusú boltozat nagyon jól illeszkedik az olyan a nyolcszög öt oldalával képzett poligonális szentélyzáródásokhoz, ahol az oldalfalak boltszakaszai is ugyanolyan hosszúságúak, mint a poligonális rész boltszakaszai.

A nyugati zárókövön megfigyelhető részlet segítségével a kápolna terének eredeti magasságára is találunk egy fontos támpontot. A kápolna előtt húzódó kerengő boltozatának egykori magassága jól kiszerkeszthető. Ennek alapján meg lehet határozni a nyugati falon beépített

körablak magasságát, melynek felső ívéhez kisé meg kellett emelni a kápolna boltozatának két szélső bordáját és süvegfelületét. Az adatok összegzésével meghatározható, hogy az egykori kápolna viszonylag magas tér volt, mintegy 8,60 méter magas lehetett.

A templomhajó

Ebben a periódusban építették ki a mindaddig befejezetlenül álló templomot. A félkész déli hajófalat a lábazati szintig visszabontották és a bontási törmelékkel feltöltötték a falon kívüli területet. Új lábazati párkányt faragtak, és új falat emeltek, amit mérműves, valószínűleg kétosztatú ablakokkal törtek át.⁴⁷ Az újonnan kialakított, körtetagos profilú diadalív két oldalára és a keleti pillérek elé kétoldalra 3-3 mellékoltár építettek. A padlót falazótéglákkal burkolták le.

A templomhajó boltozata

Az visegrádi ferences kolostor építéstörténetének egyik legérdekesebb és egyedi elemeket felhasználó része a hajó boltozása. A Zsigmond-korban megkezdett építkezés a régészeti adatok tanúsága szerint félbemaradhatott, a hajó boltozása legalábbis nem készült el ekkor. A teljes kiépítésre csak a Jagelló korban került sor. A későbbi építkezések során az adottságokat messzeemenően figyelembe vették, a Zsigmond-korban kialakított támpillérrendszer és belső falpillérek változatlan formában maradtak meg. A gazdagon tagolt lábazattal rendelkező hármas tagolású falpillérek csak a hajó falainak magasságáig épülhettek fel. Erre került az a boltozat, amely a késő gótika jellegzetességeinek tekintetében meglehetősen egyedi formát mutatott egykor. A hatalmas méretű egyhajós belső tér szélessége

⁴⁷ A templom hajójában a pusztulási omladékrétegnek csak az alja maradt meg, ami még a falak bontása előtt keletkezett, a bontáskor képződött törmelék a 18. században elszállították. Ebben az alsó omladékrétegben az ablakokból szinte kizárólag az ablakosztó-sudarak kerültek elő, mérművekből csak egy-két kisebb töredék. Ez akkor történhet meg, ha az osztósudarak kiomlása nem eredményezte a mérművek kizuhanását. Három, vagy többszörös mérműves ablakoknál a mérművek belső része szükségszerűen az osztósudarakra támaszkodik, így azok kiomlásával a mérművek is az omladékrétegbe kerültek volna az osztósudarakkal együtt. Csakis kétosztatú ablakok esetében van rá esély, hogy az osztósudarak kidőlése után is benn maradjanak a mérművek kövei a keretben.

50. Kőfaragójel a visegrádi ferences templom hajóboltozatáról (fotó: Buzás Gergely)

ge 11,60 méter volt. A hajó keleti boltszakasza lényegesen szélesebb volt (6,50 méter) mint a hozzá kapcsolódó négy nyugati boltszakasz, amelyek megközelítőleg 5,20 m szélesek voltak. A belső falpillérek és a külső támpillérek, illetve az északi oldalon a támví rendszer elegendő volt a közel 12 méter széles egyhajós tér boltozásához. A szentély reprezentatív a térgörbe elemeket is felhasználó hálóboltozatával ellentétben úgy tűnik, hogy a hajót csak egyszerű keresztboltozatokkal fedték. A Zsigmond-kori falpilléreknél a két karcsúbb faloszlop között egy átlósan elhelyezett négyzetes pillérmagon erőteljesebb hengeres tagozatot, háromnegyed oszlopot alakítottak ki.⁴⁸ A hajó keresztboltozata ehhez a rendszerhez igazodott. A boltozat kétféle bordatípussal épült fel. Az épület léptékéhez igazodó hatalmas méretű boltozati bordák közül az erősebbek kétszer hornyoltak méretük 36,5 cm magasság mellett 30 cm szélesség, míg a kisebbek egyszer hornyolt kivitelben készültek, magasságuk 32 cm, szélességük 21 cm. A boltozati bordákon több kőfaragó jegy is látható ezek mind ugyanabba a típusba tartoznak, feltehetőleg ugyanaz a mester készítette őket.

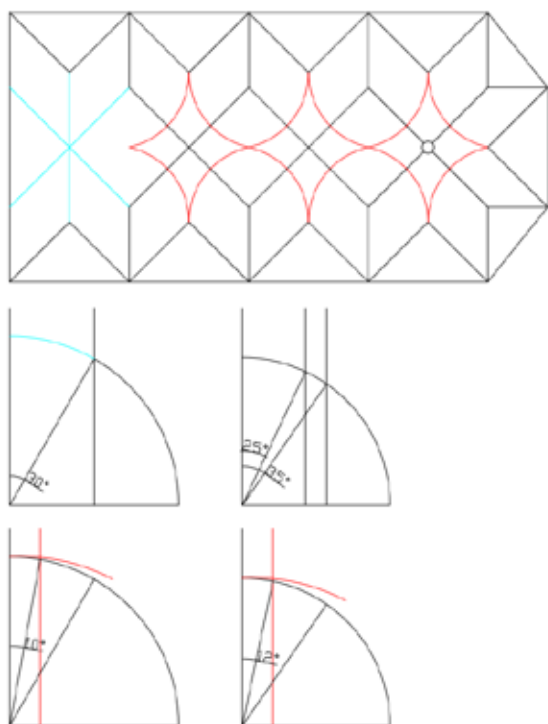
A boltozati bordák a történetileg jobban bolygatott hajó területén csak szóróványosan kerültek elő, azonban a fellelt a kőfaragványok és azok in situ megtalálási helye alapján állíthatjuk, hogy az egykori hajóboltozat nem hálóboltozat volt. A boltozat szerkezete olyan rendszerben épült, hogy a hosszfalakra merőleges irányú a boltszakaszokat egymástól elválasztó hevederek az erősebb, kétszer hornyolt típusú bordákkal

épültek, míg köztük a keresztboltozatok bordái az egyszer hornyolt típussal. A templom belső tere az egyszerűbb keresztboltozatos hajóval és a látványos hálóboltozatos szentéllyel kontrasztot adott a két tér között. A hajóban a fennmaradt oltáralapozások szerint, hat darab, valószínűleg nagy méretű gótikus szárnyasoltárt állítottak fel. A szentélyt és a hajót a diadalív vonalában épített zárt lettnerfal választotta el egymástól. A diadalíven keresztül azonban a hajóból jól látható lehetett a szentély hálóboltozata is.

A hajó boltozásának érdekessége, hogy a késő gótikus építészetben nem található közvetlen analógiája. A Magyarországon is általános, a Közép-Európai koldulórendi építészetre és általában a régióban leterjedt gótikára a keresztboltozatok kialakításának egy speciális változata jellemző. Még a hálóboltozatok elterjedése előtt épültek olyan keresztboltozatos nagy teremtemplomok, amelyek hasonló keresztboltozatokat kaptak. Ennek az építészeti körnek az egyik legszebb példája a keszthelyi ferences templom, mely léptékében alig marad el a visegrádi épülettől.⁴⁹ Az ekkor épült keresztboltozatok jellemzője azonban az, hogy a keresztboltozati bordák és a boltszakaszokat elválasztó hevederek ugyanabból a borda típusból készülnek, sem méretükben, sem formájukban nem különülnek el egymástól. Ilyen az említett keszthelyi ferences templom belső tere is. Ez a jellegzetesség már a Közép-Európai érett gótikára is jellemző volt. A Visegrádon rekonstruálható boltozat, amelynél a keresztboltozati bordák és a boltszakaszokat elválasztó hevederek méretben és borda profilban is eltérőek, széles körben elterjedtek a dél-francia és a katalán területeken. Ez az építészeti megoldás már a magyarországi Anjou-korral párhuzamosan elterjedt volt ebben a régióban, azonban a késő gótika idején épített épületeknél is ugyanezt a megoldást alkalmazták. A Visegrádon megfigyelhető kőfaragójegyek alapján azonban a hajóboltozat építője ugyanabból a körből származhatott, mint a szentély hálóboltozatát felépítő mesterek csoportja. Az egyszerűbb kivitelnek esetleg anyagi okai voltak, vagy a meglévő korábbi formanyelvhez történő szándékos alkalmazkodás lehetett az indoka az egyszerű

48 BUZÁS – LASZLOVSZKY – PAPP – SZEKÉR – SZÓKE 1994 286.

49 VÁNDOR 1994 113-116.

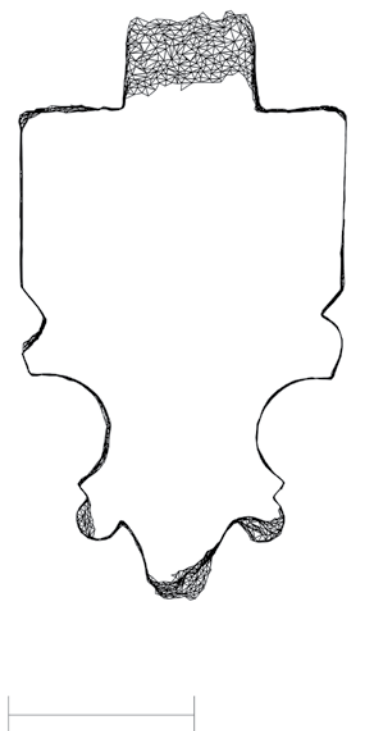
51. A visegrádi ferences templom szentélyboltozatának szerkesztése (rajz: Szőke Balázs)

keresztboltozatok építésének. Hasonló megoldás a közép-európai későgótikában nem ismert. A hajó boltozati bordáit fehérre meszelték, további festésnek nincs nyoma a köelemeken.

A templomszentély

A hajónál két lépcsőfokkal magasabb szinten alakították ki a nyolcszög három oldalával záródó, támpilléres szentélyt. Ezt négy boltszakaszra építették, egy szakasszal hosszabbra, mint ami a Zsigmond-kori terv lehetett. A szentély új déli falának felmenő részébe számos kőfaragványt építettek be másodlagosan, amelyek valószínűleg még a Zsigmond-kori szentélyhez készültek, de akkor nem kerültek felhasználásra. A hajót és a szentélyt egyaránt téglapadlóval burkolták. A diadalív alatt egyszerű, téglából falazott szentélyrekesztő falat emeltek, amelynek közepén vezetett át egy ajtó, ahová márgából faragott lépcsőfokon át lehetett fellépni.

A szentély közepére egy dongaboltozatos, kétszattú szerzetesi kriptá épült, melynek a délkeleti sarkában kialakított nyílását vasgyűrűkkel ellátott márga lapokkal zárták le.

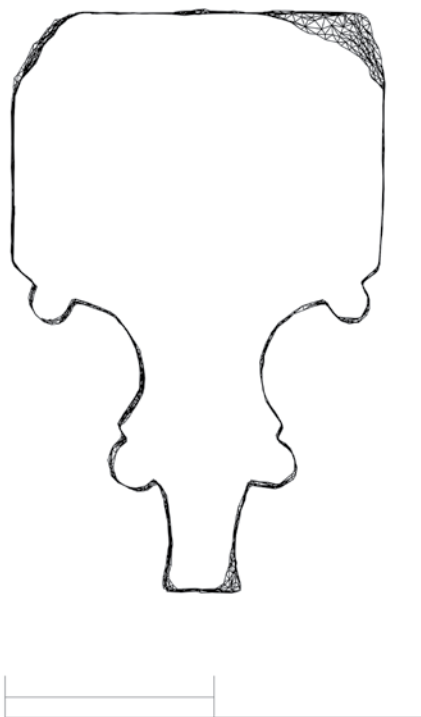

52. A szentélyboltozat erősebb bordaprofilja (Szőke Balázs – Mensor3D)

A boltozat rekonstrukciója

A visegrádi egykori ferences kolostor templomának kőfaragványai a kriptába bezuhant hálóboltozatból származó köelemek. Az itt feltárt kőfaragványok az egykori boltozat egyik boltszakaszának szinte az összes szerkezeti elemét kiadják. A fellelt kőfaragványok ráadásul legalább töredékesen képviselik az összes olyan szerkezeti elemet, bordacsomópontot, amelyeket a boltozat szerkezeti rendszere megkíván. A boltozati csomópontok alapján a boltozat egy viszonylag egyszerű sorolt rombuszháló boltozat térgörbe elemekkel módosított változataként rekonstruálható. A boltozat a legegyszerűbb későgótikus szerkesztési elvek mentén készült.⁵⁰ A boltozat szerkesztésének alapja a vezérgörbe elvű szerkesztés. A boltozat méretekből rekonstruálható görbületi sugara megegyezik azzal a mérettel, amelyet az alaprajzi vetületben felrajzolható bordarácsára szerkeszt-

⁵⁰ A boltozat kitűzése szabályos a bordarácsot alkotó ívek alaprajzi vetületben mért hossza azonos. Az alapváltozat csomópontjainak emelkedési szöge azonos.

53. A szentélyboltozat boltozatának gyengébb, térgörbe bordaprofilja (Szőke Balázs – Mensor3D)

tett vezérgörbe íve is megad.⁵¹ Hasonló eredményt ad a fennmaradt egyenes vonalú bordák végezhető mérés. Legerősebb bizonyító ereje azonban a csomópontokon mért emelkedési szögek nagyságának van.⁵²

Ezt a nagyon egyszerű sorolt rombuszháló boltozatot – Parler típusú hálóboltozat, a tervező építőmester annyiban módosította, hogy a boltíók záradékából a csomópontban indított tagozatszétválással megosztotta a bordát, és az ebből indított íves bordákat a boltozat gerincé-

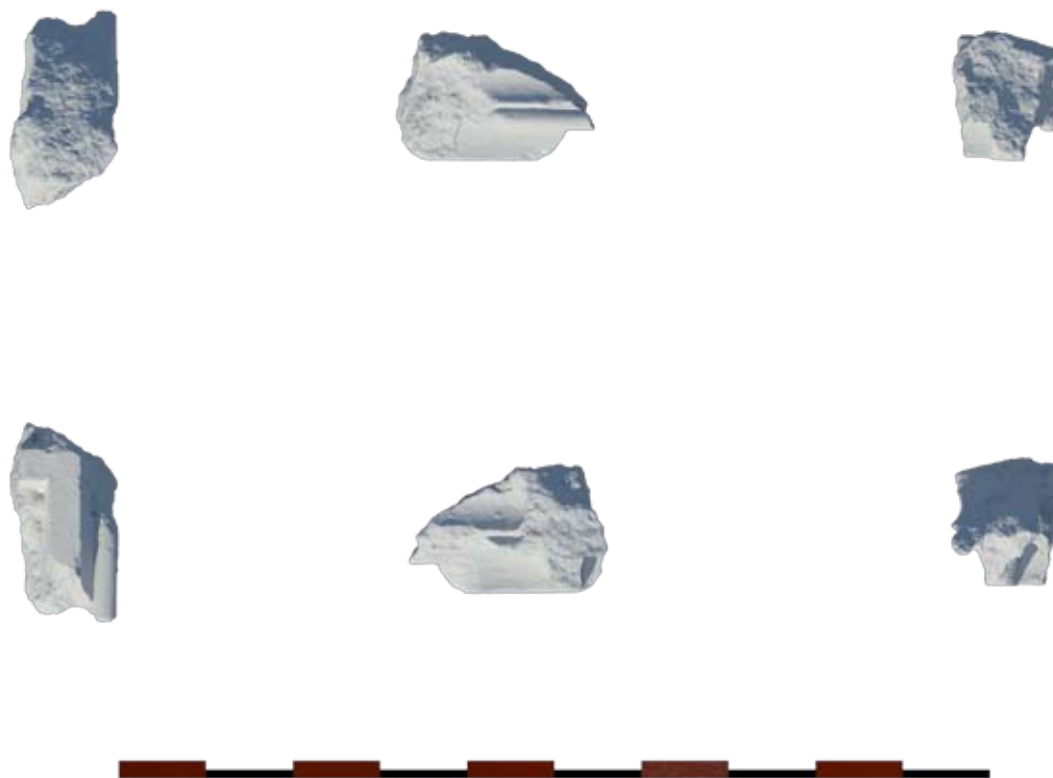
51 TOMLOW 1991 p. 381, 316. kép / A változat.

A csillagboltozat vezérgörbéje a „leghosszabb út” elvén szerkesztve. A-G a vezérgörbe meghatározásnak lehetséges változatai.

52 Szőke Balázs: A kishartyáni és az egyházasgergei római katolikus templom egykori késő gótikus szentélyboltozata In : Deliberationes tudományos folyóirat Gál Ferenc Egyetem Szeged. Megjelenés alatt. A hálóboltozatoknál, ha a leghosszabb út elvétől eltérő görbületi sugárral épült a boltozat, akkor az emelkedési szög más nagyságú lesz. Ha az alaprajzi vetület nem szabályos rombusz, hanem paralelogramma akkor az azonos pozíciójú csomópontok emelkedési szöge is eltérő lesz. Az emelkedési szögek minden esetben pontosabban mérhetőek, mint a köelemek görbületi sugara, ami a kőfaragó munka precizitásának függvényében igen nagy eltéréseket mutathat.

54. A szentélyboltozat 1A típusú záróköve (Szőke Balázs – Mensor3D)

55. A szentélyboltozat 1B típusú záróköve (Szőke Balázs – Mensor3D)

nek záróköve felé vezette.⁵³ Ezzel a módosítással egy részben térgörbe elemeket tartalmazó igen látványos boltozattípus jött létre. A szerkesztésből adódóan az alapváltozathoz képest létrejön egy szabályos X alakban kereszteződő csomópont, azon a helyen, ahol az ívelt borda a boltozat a szerkezetének alaprajzi vetületben egyenes vonalú bordáját keresztezi. Ez a bordacsomópont az alapváltozat Y alakú csomópontjainál magasabban helyezkedik el, ezáltal emelkedési szöge is kisebb a csomópontban alig 10-11 fok. Ebben a csomópontban az egyenes bordák erősebb profilja találkozik az ívelt bordák gyengébb profiljával. Ez eltérés a tagozatok között, az összes fennmaradt csomóponton megfigyelhető. A bordák alaprajzi vetületben mért szöge 90 fokos, ugyanis az ívelt borda szinte merőlegesen fordul rá az egyenes bordára. A záradékbán az egyenes vonalú bordák ugyancsak a szerkesztési rendszernek megfelelően 90 fokban keresztezik egymást. A térben ívelt bordák a zárókőben az ívnek megfelelően laposabb 60-120 fokos szögben találkoznak.

A csomópontok leírása

A bordaprofil

Az erősebb bordaprofil. Alapvető geometriájában kétszer-hornyolt profil. Az alsó homorlatban pálcátág van. A felső homorlat tövéénél élszedéshez kapcsolódó apró félkörletag van.

A gyengébb bordaprofil: Alapvető geometriájában kétszer-hornyolt profil. Az alsó homorlatban pálcátág van. A felső homorlat tövéénél élszedéshez kapcsolódó pálcátág van.

A bordatő mindkét típusnál azonos szélességű és azonos magasságú. Az erősebb profil orrlemeze szélesebb, de alsó homorlata alacsonyabb. A gyengébb profil felső homorlata magasabb. Az erősebb profi tömegében vaskosabb a gyengébb tömegében karcsúbb. A kétszer-hornyolt alapváltozatok ugyanolyan magasság mellett különböznek egymástól, a hornyolások közötti él nem esik egybe.

1A bordacsomópont-zárókő

A boltozat gerincén, ezen a boltszakaszon legalábbis, nem alakítottak ki külön kiemelt

⁵³ BÜRGER 2008 670-672.

56. A szentélyboltozat 2 típusú csomópontja (Szőke Balázs – Mensor3D)

záróköveket vagy zárókőgyűrűt.⁵⁴ A boltozati bordákból a csomópontokhoz hasonlóan a tagozatok összemetsződésével alakították ki a záróköveket a boltozat gerincén. Az ívelt vonalú bordák összemetsződése X alakú csomópontban egyesült, ahol minden borda a boltváll felől érkezett a csomópontba. Az ívelt vonalvezetés miatt a bordák egymásra simultak és 60-120 fokos szögben találkoztak. Ez a megoldás optikailag egy kis csúcsot eredményezett az ívelt bordák találkozásánál az alaprajzi vetületben, de majdnem folyamatos ívet mutat térben. A záradéki ívelt bordák bordacsomópontjából két darab maradt fenn, ezek közül az egyik épnek tekinthető, míg a másik ugyan négy darabra tört, de szinte teljes mértékben megmaradt.

1B bordacsomópont-zárókő

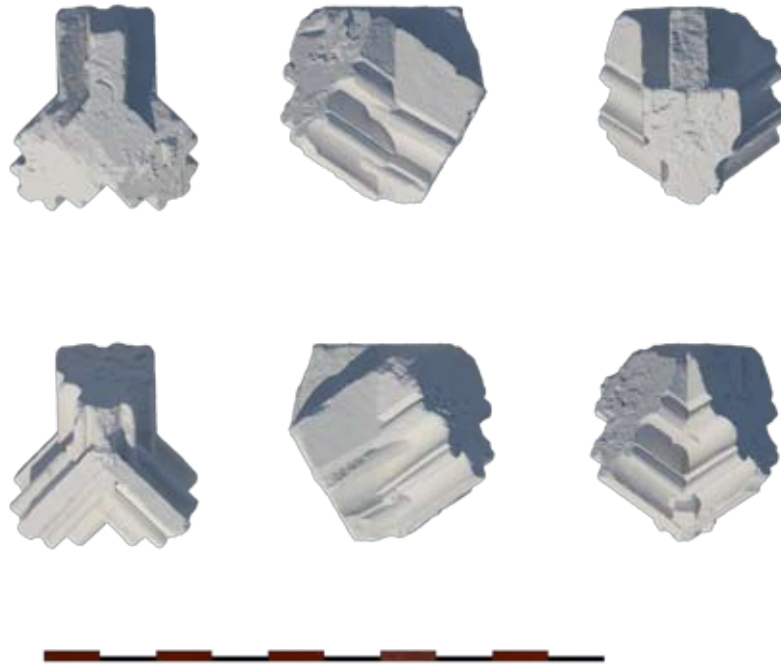
A másik záradéki csomópont, zárókő, az a típus, amelyik az ilyen típusú hálóboltozatok alapvető változatánál is a zárókövet alkotja a

boltszakaszok közepén. A boltszakaszok közepontjában, az alapváltozatban ez a zárókő hat borda összemetsződéséből épül fel. A térgörbe vonalvezetésű bordák elkerülik a csomópont helyét, ezért abba nem kötnek be. A tagozatsztválás miatt, ennél a boltozattípusnál ez a zárókő csak négy borda szabályos találkozását mutatja. A zárókövön minden borda a boltváll felől érkezik. A bordák szöge egységesen 90 fok. A boltozatnak ez a csomópontja maradt fenn a leginkább töredékes, így legkevésbé vizsgálható állapotban. Csak egy kis töredék került elő a zárókőből. Ez a kis töredék azonban a bordák orrlemezének összemetsződése, amelyen mind a négy borda szépen megfigyelhető. Az orrlemez az erősebb bordaprofilba tartozik.

2 bordacsomópont

X alakú bordacsomópont az erősebb és a gyengébb profilú bordák találkozásával. A csomópontban a bordák emelkedési szöge 10-11 fok. A bordacsomópontban két, a boltváll felől érkező és két, a záradék felé tovább emelkedő borda csatlakozik egymáshoz. Az egyik bordapár az erősebb bordaprofilal rendelkezik,

⁵⁴ A bordarácson a záróköveket nem emelte ki az építőmester, hogy a boltozat bordáinak ívelését ne szakítsa meg. Ennek ellenére más boltszakaszokon lehetett kiemelt zárókő vagy, zárókőgyűrű. Hellmonsödtben ki-sebb zárókő van az egyik boltszakasz közepén.

57. A szentélyboltozat 3A típusú csomópontja (Szőke Balázs – Mensor3D)

58. A szentélyboltozat 3B típusú csomópontja (Szőke Balázs – Mensor3D)

59. *A szentélyboltozat alaprajzi vetületben is görbült vonalú boltozati bordája (Szőke Balázs – Mensor3D)*

míg a másik a gyengébb típussal. A csomópontban egy, a boltvállból a záradék felé tartó egyenes alaprajzi vetületű borda találkozik, egy, a boltváll felől a záradék felé tovább induló ívelt bordával. A két borda 90 fokos szögben metszi egymást. Az ívelt borda gyengébb bordaprofiljának keskenyebb orrlemeze függőlegesen néhány centiméterrel mélyebben elkerüli az erősebb egyenes vonalú borda orrlemezét. A bordacsomópont ortogonális nézetű képe alul és felülnézetben szinte latinkereszt alakú, de az ívelt borda boltváll felől, a boltfők záradékaiból érkező bekötése a keresztező borda bordatővéig vissza van faragva. Ez a megoldás a térgörbe bordaelemek kitűzésének és faragásának nehézségével függhet össze.⁵⁵ Az erősebb egyenes alaprajzi vetületű borda boltváll felől érkező bordája lényegesebb hosszabb, mint a másik három tagozat indítása. A bordacsomópont-típusból öt darab maradt fenn, ezek közül három szinte teljesen épp, kettő pedig töredékes. A leírt jellegzetességek mindegyikükön megfigyelhetők. Az egyik ilyen csomópont az egyik szomszédos boltszakaszból származhat, mert

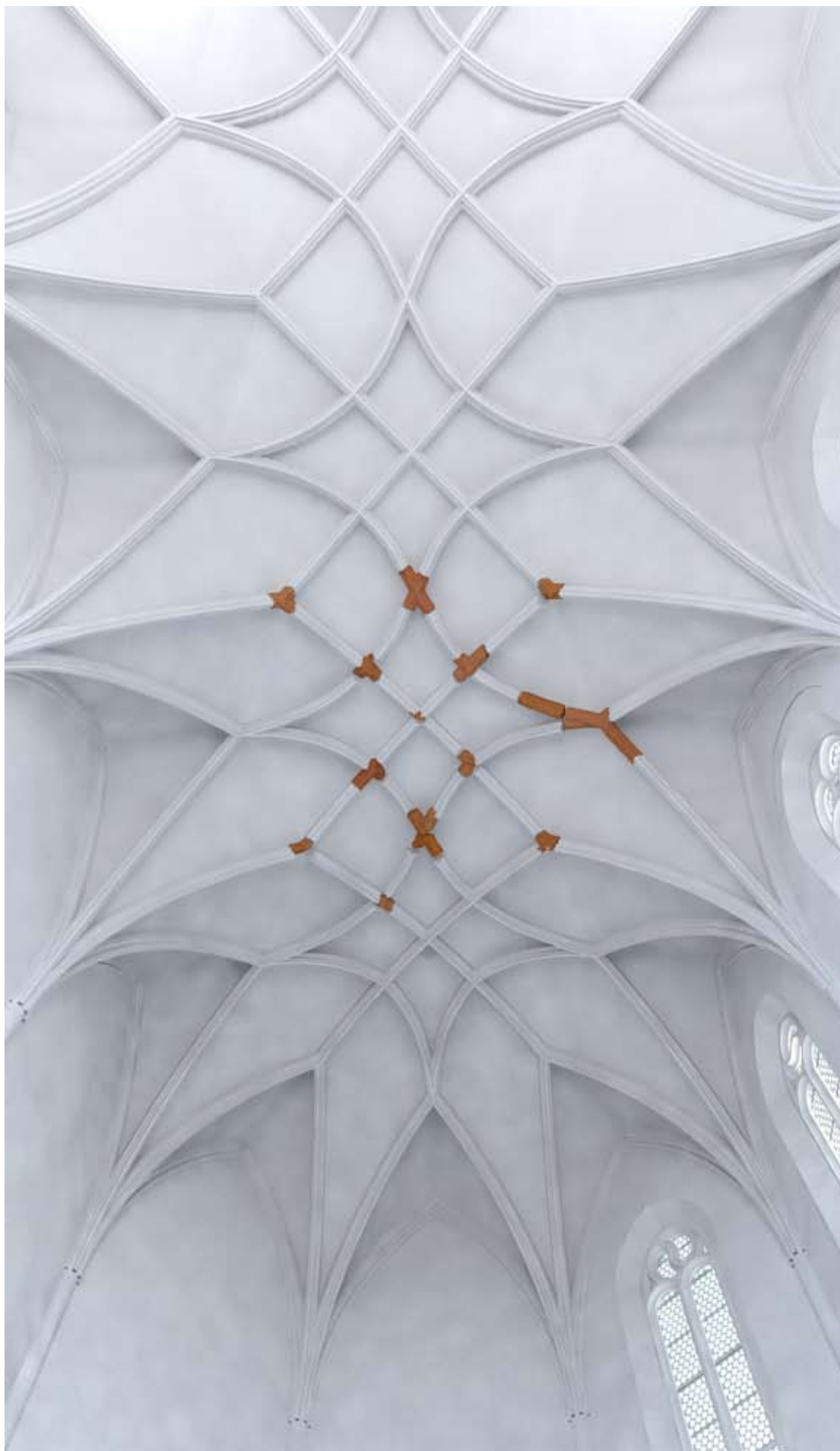
egy boltszakaszhoz csak négy ilyen elem szükséges. A csomóponton, a bordatetőn alacsony illesztő fülek vannak, amelyeken jól megfigyelhető a szerkesztőrajz, a szögeknek megfelelően meghúzott szerkesztési vonalak mintázata, valamint elhelyezési szám: egy gótikus 4-es. A bordaorron jelenleg nem azonosított mesterjegy látható. Ugyanilyen típusú kiszerkesztett összemetsződés látható a bécsi páholyrajzok egyikén, ahol nem csak a boltozat alaprajzi vetületének középvonalát, hanem a bordák szélességét is feltüntették a kőkiosztásokkal illetve a csomópontok a helyzetével együtt.⁵⁶

⁵⁶ BÖCKER 2005 323–324, 17.013v

60. *A kishartyáni templom bordacsomópontja (fotó: Szőke Balázs)*

⁵⁵ A felépült térgörbe bordás boltozatokon jól látható, ahogy a kőfaragók kicsit szálkásan próbálják lekövetni a térgörbe bordák ívelését. Ilyen csomópontok találhatók a siklósi vár kápolnája elpusztult hajóboltozatának kőfaragványai között. SZŐKE 2014 13.

63. A visegrádi ferences templom szentély-boltozatának rekonstrukciója (rajz: Szőke Balázs)

3A bordacsomópont

Y alakú bordacsomópont egy a boltvállból érkező és két a záradék felé tovább induló bordával. Ezeken a csomópontokon kizárólag az erősebb borda profil fordul elő. A csomópontból négy darab maradt meg. Ezek közül három szinte teljes épségű. A bordák alaprajzi vetületben mért szöge 135 - 90 - 135 fokos. A bordacsomópont emelkedési szöge 30 fok. A bordatetőn a vízszintezéshez használt taréj is megfigyelhető. A bordacsomópontokon Anton Pilgram mesterjegye maradt fenn.

3B bordacsomópont

Az Y alakú bordacsomópont két, a boltvállból érkező és egy, a záradék felé induló jelentős hosszban meghagyott bordából áll. Ez utóbbi tagozatszétválásban folytatódik. A bordacsomópont emelkedési szöge 30 fok. A bordacsomópont a másik Y alakú bordacsomópont (3A) azonos térbeli pozíciójú átellenes változatának térgörbe bordákhoz módosított változata. Egykor a boltozat boltfiókjának csúcsát alkotta. A bordacsomóponton jól megfigyelhető az eltérő bordaprofilok alkalmazása. A boltvállból érkező egyenes vonalú bordák profilja az erősebb típusba tartozik, míg a záradék felé tovább induló borda profilja a gyengébb típus profiljával készült. A hosszan kifaragott térgörbe ívű borda tagozatszétválásban végződik. A záradék felé ez a rész a térgörbe vezetésű bordák elágazásának kiindulási pontja volt. A csomópont típusból egy szinte teljesen épen fennmaradt példány került elő. Még a korábbi ásatásokról egy jóval töredékesebb példány is ismert.⁵⁷ Az illesztőfelület a tagozatszétválás hosszú szárának tetején alakították ki, nem a bordák metsződésének helyén.

Alaprajzi vetületben egyenes vonalú boltozati borda.

Az ásatás során számos egyenes és térgörbe borda töredék került elő a boltozatból. Ezek közül néhány a kisebb sérüléseiket leszámítva egészen tekinthető, ami azt jelenti, hogy a bordán mindkét végén megvan a simára és

sugárirányba faragott illesztő felület. Ezeken a bordákon viszonylag jó pontossággal lehet görbületi sugarat mérni. Az egyenes vonalú bordák az erősebb borda profillal készültek.

Alaprajzi vetületben is görbült vonalú boltozati borda.

A térgörbe vonalú bordák a gyengébb borda profillal készültek. A térgörbe vonalú bordák függőleges irányú görbületi sugara nagyobb, mint az egyenes vonalúaké, mert az alaprajzban ívelt körszegmens kiterített vonala mintegy 1.2 szer hosszabb az íven ugyanakkora emelkedés mellett.

A visegrádi ferences kolostor boltozatai és a Nógrád vármegyében felépített és egyházasgergei valamint alsópetényi és nagylóci templomok között korábban Székér György is összefüggést keresett.⁵⁸ Ezek a falusi környezetben álló, egykor színvonalas hálóboltozattal rendelkező templomok kapcsolatban lehetnek azokkal az építőmesterekkel, akik a visegrádi ferences templom kivitelezésén dolgozhattak. Megerősíti ezt a feltételezést, hogy a Kishartyánban és Egyházasgergén bizonyítható boltozatok a visegrádi szentélyboltozat térgörbe motívum nélküli alapváltozatai. A közelmúltban feltárt kishartyáni egykori hálóboltozat csomópontjain nagyon szépen megfigyelhetőek azok a szerkesztési vonalak és számozások, amelyek egy ilyen színvonalas műhely munkájában is megjelentek.

⁵⁷ BUZÁS – LASZLOVSKY – PAPP – SZEKÉR – SZŐKE 1994 288-290.

⁵⁸ BUZÁS – LASZLOVSKY – PAPP – SZEKÉR – SZŐKE 1994 292-294.

61. A visegrádi ferences templom szentélyének rekonstrukciója kelet felé nézve (rajz: Szőke Balázs)

62. A visegrádi ferences templom szentélyének rekonstrukciója nyugat felé nézve (rajz: Szőke Balázs)

A boltozat mesterkérdései

A visegrádi szentélyboltozat alaprajzának több változata ismert a bécsi Stephanskirche építőpályának fennmaradt rajzanyagából. Ezek közül 17.063v rajz a legkorábbi. A kremsi piarista templom szentélyének fekete tintával készült alaprajzát ábrázoló rajz hátoldalára vörös krétával készült alaprajz egy nyolcszög három oldalával záródó szentély boltozatának két boltszakaszát: a poligonét és egy egyenes szakaszát mutatja. A rajz jobb felső sarkában mesterpajzsba foglalva egy kőfaragójel létható, az alaprajzzal azonos vörös krétával felrajzolva.⁵⁹ A mesterpajzs itt egyértelműen szignó szerepet játszik. A mesterpajzson szerepelő kőfaragójegy ismert a bécsi Stephanskirche északi tornyának keleti lépcsőházából, az első szint feletti emeletről, két példányban is.⁶⁰ Az északi torony alsó szintje 1492 körül készült el,⁶¹ a következő szint alsó része pedig 1502-ben már állt.⁶² Ezek szerint ezeket a kőfaragójegyeket valamikor az 1492 utáni évtizedben véshette fel egy, a Stephanskirche pályában dolgozó kőfaragó, aki megtervezte a 17.063v rajzon ábrázolt szentélyboltozatot is. Jó okunk van tehát azt feltételezni, hogy ez a rajz is az 1490-es években készült, kifejezetten a visegrádi ferences szentély számára.

A másik, ezzel szinte teljesen azonos bécsi szentélyboltozat-alaprajz a 17.013v jelű rajz,⁶³ aminek az előoldalán (17.013) is egy hasonló, de más arányú boltozat alaprajza látható. A rajz annyiban tér el a 17.063v-től, hogy határozottan egy két és fél boltszakaszos szentélyt ábrázol. Ennyiben igen közel áll a hellmonsödti plébániatemplom szentélyének 16. század eleji boltozatával, bár ott nem csonka az utolsó boltszakasz mint a rajzon, viszont a szentély arányai hasonlóak és éppen emiatt a boltozat Hallmonsödtben a beépítéskor erősen torzult. Így valószínűnek tarthatjuk, hogy a 17.013v jelű rajz a hellmonsödti szentélyhez készült tervvariáns. A keltezését segíti, hogy a lap másik olda-

64. Szentélyboltozat alaprajza (17.063v) a bécsi Stephanskirche építőpályának gyűjteményéből (BÖKER 2005 nyomán)

65. A 17.063v rajz részlete mesterjeggyel (BÖKER 2005 nyomán)

66. Kőfaragójegy a bécsi Stephanskirche északi tornyának keleti lépcsőházából, a második toronyszintről (KIESLINGER 1949 nyomán)

⁵⁹ BÖKER 2005 384.

⁶⁰ KIESLINGER 1949 176. nr. 144.

⁶¹ KIESLINGER 1949 302.

⁶² TIETZE 1931 42.

⁶³ BÖKER 2005 323–324.

67. Szentélyboltozat alaprajza (17.013v) a bécsi Stephanskirche építőpáholyának gyűjteményéből (BÖKER 2005 nyomán)

68. A hellmonsödti plébániatemplom szentélyboltozata

lán szereplő, hasonló technikával készült és hasonló, de torzított arányú boltozatot ábrázoló alaprajz a znojmoi Szent Vencel kápolna 1500–1521 között épült boltozatának felel meg, így valószínűleg ahhoz készült.⁶⁴ A 17.013 lap 1500 utánra datálható két rajza ezek szerint későbbi, mint a 17.063v rajz. Végül van még egy boltozati alaprajz a bécsi rajzok között, ami megegyezik a visegrádi szentélyboltozat alaprajzával: a 19.962v jelű rajz egyik fele. A rajzhoz használt papír vízjele közel áll más, 1505–1506-ra keltezhető papírok vízjeléhez, így ennek keltezése is a 16. század elejére tehető.⁶⁵ A bécsi rajzok között számos példáját találjuk egy, a visegrádival közeli rokonságban álló, de valamivel egyszerűbb boltozattípus alaprajzának: ezeknél ugyanannak a parleri hálóboltozattípusnak a heveder irányú boltindításokból szétágazó felső bordaelemeket helyettesítették térgörbe bordákkal. Ezek közül a rajzok közül a legkorábbi 1480 körülre datálható a papír bécsi vízjele alapján.⁶⁶ Három

69. Boltozat alaprajza a bécsi Stephanskirche építőpáholyának gyűjteményéből (BÖKER 2005 nyomán)

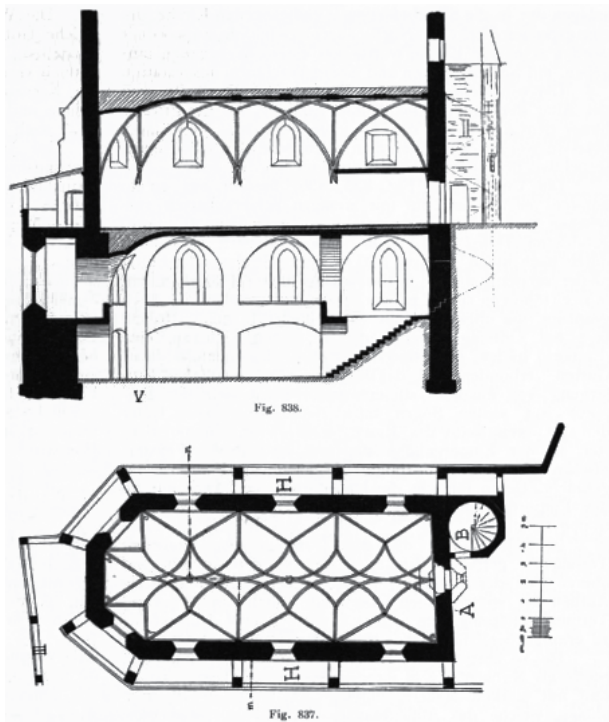
⁶⁴ PROKOP 1904 II. 584.

⁶⁵ BÖKER 2005 274.

⁶⁶ 16.877 (BÖKER 2005 187–188.)

70. A znojmoi Szent Vencel-kápolna boltozata

71. A znojmoi Szent Vencel-kápolna (Prokop 1904 nyomán)

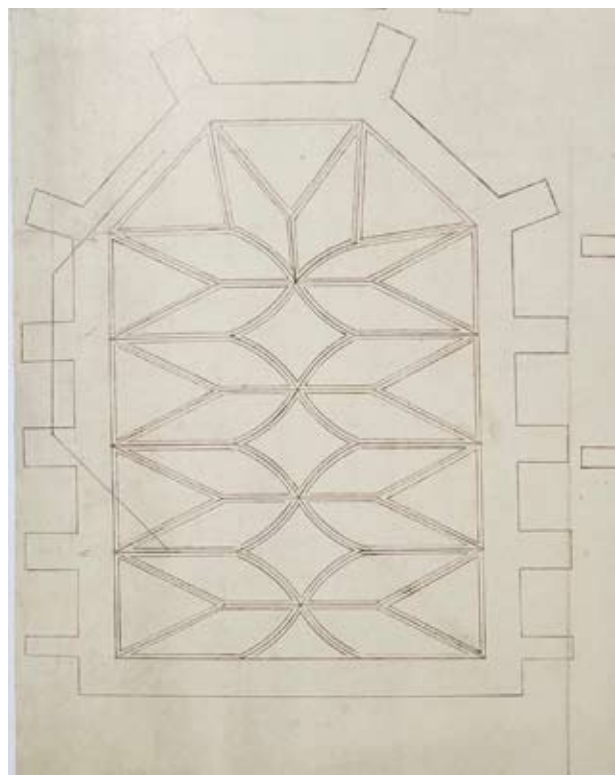
másik rajzot 1515–1520 körülre lehet keltezni.⁶⁷ Ennek a boltozattípusnak több megépített változata is fennmaradt: 1510 körül készült a pfalzi Sankt Martin plébániatemplomának szentélyboltozata, 1515 körül felső-ausztriai Weyer Szent Sebestyén kápolnájának boltozata,⁶⁸ 1519-ben pedig a soproni Szent János-kápolna

⁶⁷ 16.879 (BÖKER 2005 189–190.), 16.908 (BÖKER 2005. 224.), 16.928 (BÖKER 2005. 252.)

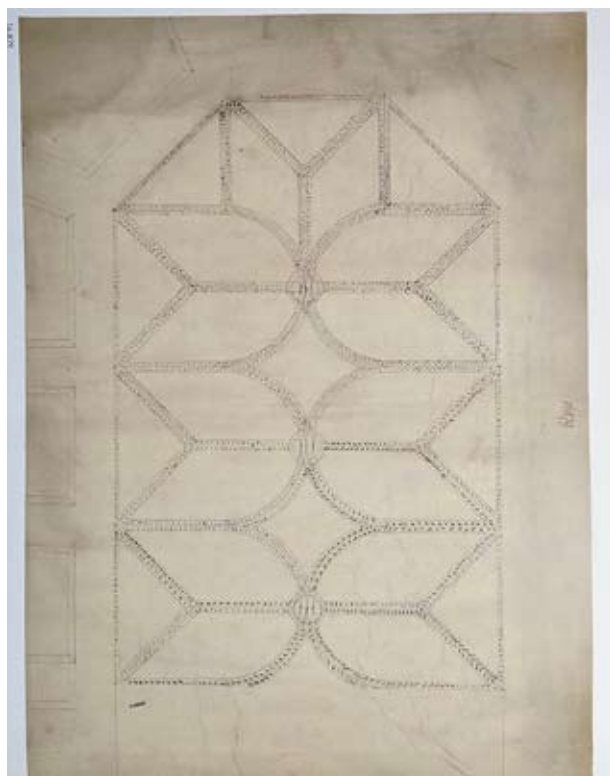
⁶⁸ BÖKER 2005. 189.

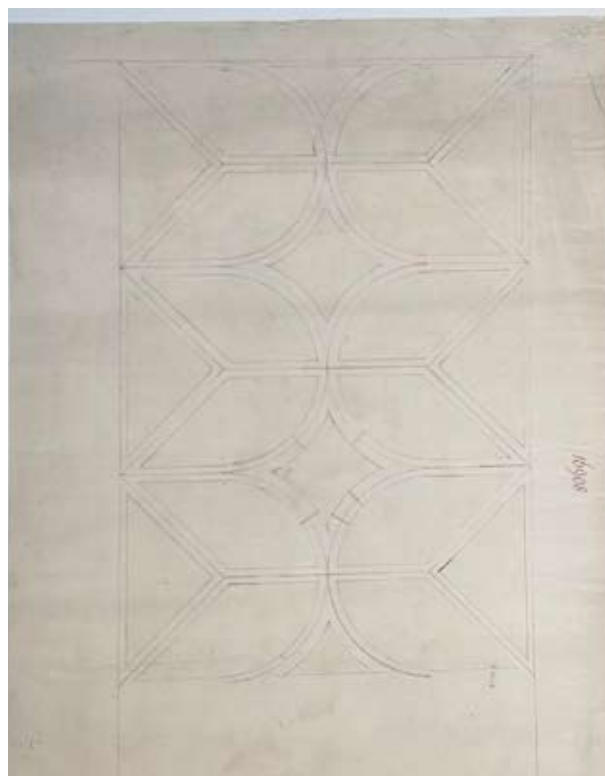
72. Boltozat alaprajza (19.962v) a bécsi Stephanskirche építőpáholyának gyűjteményéből (BÖKER 2005 nyomán)

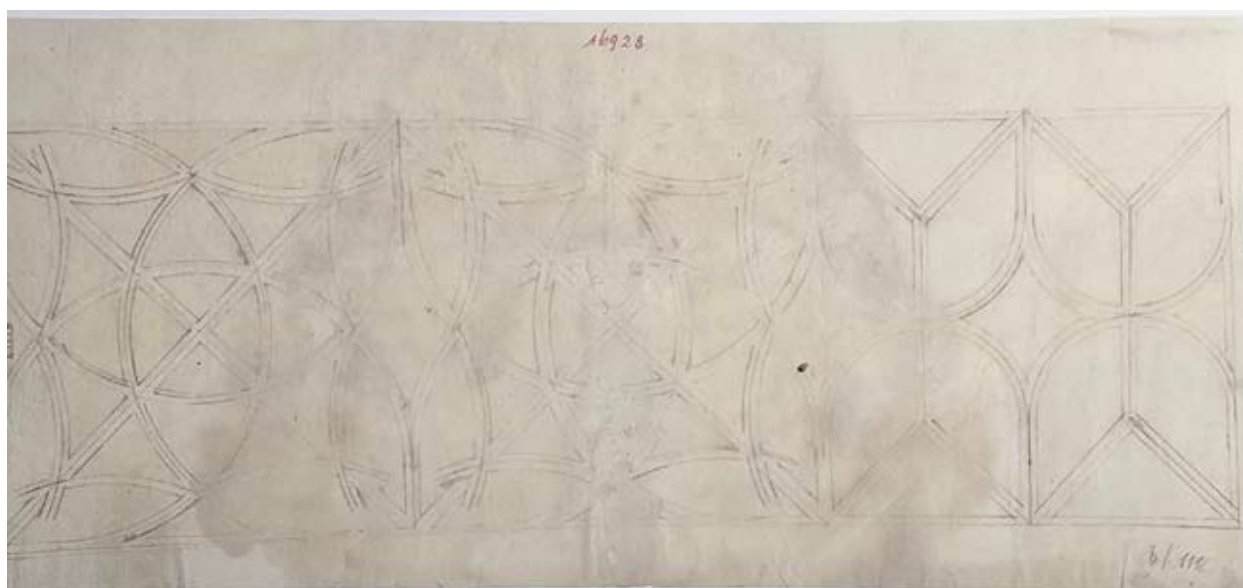
73. Szentélyboltozat alaprajza (16.877) a bécsi Stephanskirche építőpáholyának gyűjteményéből (BÖKER 2005 nyomán)

74. Szentélyboltozat alaprajza (16.879) a bécsi Stephanskirche építőpáholyának gyűjteményéből (BÖKER 2005 nyomán)

75. Boltozat alaprajza (16.908) a bécsi Stephanskirche építőpáholyának gyűjteményéből (BÖKER 2005 nyomán)

76. Boltozat alaprajza (16.928) a bécsi Stephanskirche építőpáholyának gyűjteményéből (BÖKER 2005 nyomán)

boltozata.⁶⁹ A visegrádi szentélyboltozat tehát jól illeszkedik a bécsi Szent István templom építőpáholyában már az 1480-as években megjelenő stiláris körbe, amely a 16. század első két évtizedében is tovább élt.

A visegrádi boltozat építési korára fontos információkat nyújtanak a bordákon és csomópontokon fennmaradt kőfaragójelek. Összesen hat darab jegy maradt fenn, de ebből három egyforma. Ez a három jegy (kettő csomóponton egy egyenes bordán) egyértelműen azonosít-

⁶⁹ MMT II. 349–352.

77. Kőfaragójegyek a visegrádi ferences templom szentélyboltozatáról (fotó: Buzás Gergely)

ható Anton Pilgram brünni kőfaragó és építőmester jól ismert jegyével.

Anton Pilgram mesterpajzsba foglalt jegye megtalálható az írott források szerint is általa készített orgonaerkélyen a bécsi Szent István templomban, amely alatt ott van a festett M. A. P. szignóval és 1513-as évszámmal⁷⁰ ellátott faragott mesterportréja is. Szintén megtalálható a mesterpajzsba foglalt jegye a bécsi Szent István templom szószékfeljáróján, a mesterportréja felett, annak keretével egybefaragva. Ugyanez a jegy szintén mesterpajzsban szerepelt a brünni Szt. Jakab templom egykori sekrestyéje lépcsőtornyának egyik boltozati konzolán. A lépcsőház vasajtaján 1510-es évszám volt olvasható.⁷¹ Ma is megvan ugyanez a

78. Anton Pilgram mesterpajzs a bécsi Stephanskirche orgonaerkélyéről (fotó: Buzás Gergely)

⁷⁰ E festett felirat eredetiségét kétségbevonják: ENDRŐDI 2021 219.

⁷¹ A mára elbontott lépcsőházzal egy 1874-es rajz maradt fenn a Moravský zemský archiv v Brně gyűjteményében (<https://www.martinkoplik.cz/l/kostel-svateho-jakuba->

79. A bécsi Stephanskirche orgonaerkélye
(fotó: Buzás Gergely)

80. A bécsi Stephanskirche szószéke (fotó: Buzás Gergely)

jegy a templom északi kapuján, 1502-es évszám kíséretében, de mesterpajzs nélkül.⁷² Anton mester pajzsba foglalt jegyei ismertek a besztecebányai plébániatemplom sekrestyéjének egyik boltválláról és a zólyomszászfalusi plébániatemplom szentélyboltozatáról, amelyek 1500 körülre, illetve kevéssel utána keltezhetők.⁷³ Ezeket a kétségtelen hitelességű jegyeket Karl Oettinger még két svábföldi emlékek

[vetsiho-gotika/](#)). E rajz egy változatát közli: PROKOP 1904 II. 475–476. fig. 690. de erről az ábrázolásról lemaradt a mesterpajzs ábrázolása.

⁷² OETTINGER 1951 97.

⁷³ ENDRÓDI 2021. 216.

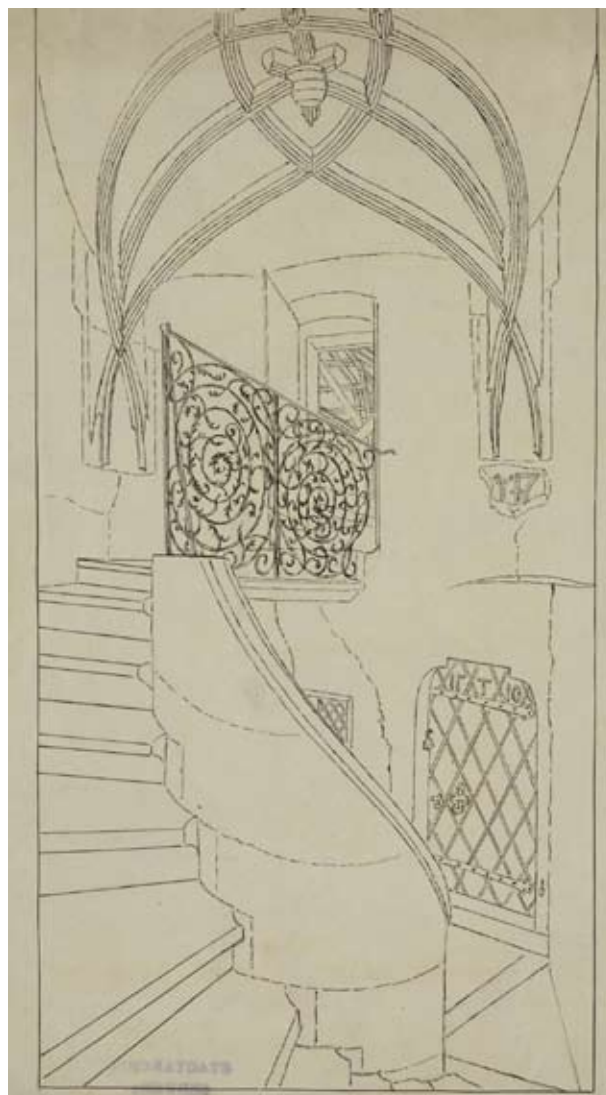
bővítette: a schwieberdingeni plébániatemplom egyik másodlagos helyzetben lévő angyalos konzolán Hans Koepf figyelt meg egy hasonló, de sajnos sérült kőfaragóegyvet.⁷⁴ A jegy meglévő része nem teljesen egyezik meg Anton Pilgram biztosan azonosítható jegyeivel, ugyanis a bal alsó szára nem egyenes, hanem ívelt. Oettinger a Wimpfen am Berg-i plébániatemplom hossz-házának két nyugati átlós támpillérén, pajzsba foglalva megfaragott, 1493 és 1497-es évszámmal ellátott egy-egy jegyét is Anton Pilgramhoz kapcsolta,⁷⁵ ám ezek nem csak abban külön-

⁷⁴ OETTINGER 1951 26.

⁷⁵ OETTINGER 1951 97.

81. Anton Pilgram portréja a mesterpajzsával a bécsi Stephanskirche szószékéről (fotó: Buzás Gergely)

83. A brünni Szent Jakab-templom egykori lépcsőházának 19. századi ábrázolása, a konzolon Anton Pilgram mesterpajzsával

82. Anton Pilgram 1502-es mesterjegye a brünni Szent Jakab templom déli kapuján

böznek a biztosan azonosítható jegyeitől, hogy azokhoz képest tükörképesek, hanem abban is, hogy a jegy alsó ferde szára nem Y alakú, hanem csak a vége kissé kiszélesedő formát mutat. A wimpfeni jegyek egyértelműen címerek,

84. A zólyomszászfalusi plébániatemplom szentélyboltozata, jobb oldalt Anton Pilgram mesterpajzsával (Apsida.sk nyomán)

85. Anton Pilgramhoz kötött mesterjegyek: 1: Wimpfen am Berg, plébániatemplom, 2: Schwieberdingen, plébániatemplom, 3: Brünn, Szent Jakab-templom, déli kapu, 4: Brünn, Judentor, 5: Bécs, Stephanskirche, orgonaerkély, 6: Bécs, Stephanskirche, szószék, 7: Wiener Baumestertafeln, 17. század (Oettinger 1951 nyomán)

86. Schwieberdingen, plébániatemplom, konzol kőfaragójeggyel (Oettinger 1951 nyomán)

ami építetőre vagy építőmesterre utalhat, az viszont elég valószínűtlen, hogy Anton Pilgram az 1490-es években már építőmester lett volna. Ezt a szakmai fokozatot csak 1500 után Brünnben érte el. Oettinger elsősorban Anton Pilgram szobrászi stílusának előzményeit kereste Svábföldön,⁷⁶ ám újabban Endrődi Gábor azt is vitatja, hogy Anton Pilgram egyáltalán foglalkozott-e szobrászi munkákkal.⁷⁷ Mindezek alapján legalábbis kételyekkel kell fogadnunk az Anton Pilgram korai svábföldi tevékenységére vonatkozó elméleteket. Viszont, ha az 1490-es

87. Az egykori brünni Judentor (Franz Richter, 1820, akvarell, papír, Brno, Moravská Galerie, ltsz. B 10125, részlet)

évekre keltezett, ám felettébb bizonytalan svábföldi működésétől eltekintünk – Anton Pilgram életútját csak 1500. május 1-től tudjuk követni. Ekkor jelent meg ugyanis először kezesként egy brünni kőfaragótársa ügyében, mint brünni lakos. 1501-től a városi számadáskönyvek szerint már rendszeresen dolgozott Brünn városának.⁷⁸ 1508-tól a számadáskönyvi bejegyzések már városi építőmesternek nevezik. Ekkor építette a város Zsidó-kapuját (1508) valamint a város-

⁷⁶ OETTINGER 1951 22-27.

⁷⁷ ENDRŐDI 2021

⁷⁸ ENDRŐDI 2021. 213.

háza kapuját és kápolnáját.⁷⁹ Közben dolgozott a Szent Jakab plébániatemplom is, amit az 1502-es és 1510-es mesterjegyei igazolnak.⁸⁰ A brünni működése alatt dolgozhatott – minden bizonnyal tervezőként és nem kivitelezőként – az 1500. április 10-i tűzvészben⁸¹ megsérült besztercebányai plébániatemplom újjáépítésén és a Besztercebánya melletti Zólyomszászfalu plébániatemplomának szentélyboltozatán is.⁸² 1511-ben a bécsi városi tanács meghívta, előbb azért, hogy Jörg Öchsl dómépítő mester helyett tervezze meg és készítse el a bécsi Stephanskirche orgonaerkélyét, majd pedig, hogy az építőpáholly vezetését is vegye át Jörg mestertől. Anton Pilgram teljesítette a kérést, és Bécsbe költözött, ahol 1515-ben bekövetkezett haláláig ő vezette a dómépítő páholyt, illetve ő készítette el a templom orgonakarzatát és szószerkét.⁸³

A fentiekből látható, hogy Anton Pilgram életútja 1500 májusától jól követhető: ettől kezdve biztosan Brünmben, majd 1511-től Bécsben tartózkodott. Az 1500-as évek első felében Besztercebányán már építőmesterként tevékenykedett, de ez elsősorban tervező munkát jelentett, amit Brünmből is végezhetett. Legkésőbb 1508-tól már brünni városi- majd 1511-től bécsi dómépítő mester volt. Mindez kizárja, hogy 1500 után egyszerű kőfaragóként részt vehetett volna a visegrádi ferences szentély boltozatának kivitelezésén. Ezt a munkát minden bizonnyal még 1500. május 1. előtt, valószínűleg az 1490-es években kellett elvégeznie, ami összhangban van a visegrádi boltozat tervének datálásával is. Talán éppen a visegrádi boltozat kivitelezése során ismerkedhetett meg a térgörbe bordás boltozatokkal, amelyeknek az 1510-es években egyik legkiválóbb középeurópai szakértőjévé vált.⁸⁴

⁷⁹ ENDRÓDI 2021. 214–216.

⁸⁰ ENDRÓDI 2021. 212.

⁸¹ JURKOVICH 1926 219–220.

⁸² ENDRÓDI 2021. 216–219, 225–229.

⁸³ ENDRÓDI 2021. 219–223, 229–233.

⁸⁴ A legkorábbi biztosan általa tervezett térgörbe bordás boltozat a brünni Szent Jakab templom egykori sekrestyéjének lépcsőtorony-boltozata, ahol a visegrádi szentélyboltozathoz hasonlóan együtt szerepelnek térgörbe és egyenes alaprajzi vetületű bordák, és ebben a tekin-

88. A visegrádi ferences templom főoltárának maradványai, ortofotó (Buzás Gergely)

A főoltár

A visegrádi ferences templom szentélyének keleti szakaszát egy lépcsőfokkal megemelték. Ide épült a főoltár, amely mögött a retabulum alépitményeként az oltárasztalnál mélyebbre alapozott, 80 cm vastag és 273 cm széles falat húztak. maga az oltárasztal 226 cm széles, és mindössze 50 cm mély volt, ami arra vall, hogy valószínűleg lapja benyúlt a retabulum belsejébe is.

Ennek a főoltárnak a darabjait találtuk meg, a főoltár előtt kialakított kripta belső terébe bezuhánva, a beszakadt szentély- és kriptaboltozat omladékai alatt. Összesen 17 db. fehérmárvány töredéket ástunk ki, amelyek közül kettő kisebb hozzáilleszthető volt más, nagyobb darabokhoz.⁸⁵

Közöttük a két legnagyobb egybefüggő darab két, kerubfejjel díszített, tölcséres formájú konzol.⁸⁶ A konzolok hátsó felülete durván megmunkált, bemélyedő felület, azaz ki vannak könnyítve. Ebben a mélyedésben habarcsdarabok maradtak meg. A konzolok valamilyen hátfalba voltak csekély mértékben besüllyesztve és habarccsal rögzítve. Az oldalsó habarccsok illesztési felület szélét mindkettőnél vörös fes-

tetben a bécsi orgonaerkély konzolboltozatának rokona. (ENDRÓDI 2021 224.)

⁸⁵ Mátyás Király Múzeum Ltsz.: 2024.4.1 – 2024.4.15.

⁸⁶ Mindkét konzolból két-két töredéket találtunk, de csak az egyik esetben voltak a töredékek törésfelülettel egymáshoz illeszthetőek.

89. Konzol kerubfigurával a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.1.1.) (fotó: Buzás Gergely)

90. Konzol kerubfigurával a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.2.1.) (fotó: Buzás Gergely)

91. Angyal bal válla a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.3.1.)
(fotó: Buzás Gergely)

92. Angyal bal szárnya a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.7.1.)
(fotó: Buzás Gergely)

93. Angyal bal csípője a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.4.1.)
(fotó: Buzás Gergely)

tett vonal emeli ki. Tetejükön egy következő körte, minden bizonnyal egy-egy szobortalapzat habarcslenyomata maradt meg.

A többi töredék, egy kivétellel, szabadon álló szobrokból származik. Az egyik legjobban meghatározható töredék egy jobbra fordulóva ábrázolt figura bal válla. A váll felett a fel-

ső ruha ujjkivágása erőteljesen előreugrik. Ez a fajta ujjatlan felsőruha a kései quattrocento művészetében elsősorban angyalok ábrázolására jellemző. Viszont a töredéken nincs nyoma annak, hogy a figurának lett volna szárnya. A szárny helyén részben sérült részben durván megmunkált felület figyelhető meg.

Mindenesetre több szabadon álló plasztikus szárnytöredék is előkerült: egy szárnytollakat ábrázoló kisebb darab, hármas csoportokba rendezett, hullámos és rovátkolt szélű tollakkal, amelyek hasonlítanak a konzolok kerubjainak tollaira, da annál finomabb és plasztikusabb megmunkálásúak. A töredéken megfigyelhető, hogy a szárny felső pereme tagolatlanul volt hagyva.

Előkerült egy szárny tagolatlan hátsó fele, amiről a tollakkal borított előoldal letört.

Egy további szobortöredék egy jobbra forduló alak bal csípőjének részlete. A csípőn kifeszülő ruhát felül egy letört, nagyjából vízszintes tagozat: az övön átbuggyanó ruha redőzete határolja. Ez a töredék nagy valószínűséggel ugyanahhoz a figurához tartozhatott, mint a válltöredék.

A harmadik drapériás töredék egy női szobor mellkasát fedő drapéria részlete. A töredéket balra egy letört függőleges tagozat, egy

94. *Angyal bal szárnyának hátsó, felső része a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.9.1.) (fotó: Buzás Gergely)*

95. *Szárnytoll töredéke a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.10.1.) (fotó: Buzás Gergely)*

96. *Mária szobor jobb melle a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.15.1.) (fotó: Buzás Gergely)*

köpeny maradványa határolja. A drapériát a mell alatt egy fonott öv fogja össze, aminek egy apró részlete maradt csak fenn. Az öv által összefogott ruhát a két mell között mély függőleges redők tagolják, amelyek egy pontból – minden bizonnyal a ruha nyakából – ágaznak szét, alul pedig, ahol az öv összefogja őket, a redők meggyűrődnek. A töredék egy köpenyes női figurából származik, amely leginkább egy Mária szobor lehetett.

Egy következő töredék egy felhőn álló alak ruhájának alsó, meggyűrődő szegélye látható. Ez akár a Mária, akár az angyalfigurához is tarthatott. A töredék alja illesztési felületként van megmunkálva. Van és egy másik, hasonló felhőtöredék is.

97. *Felhőn álló drapériás szobor talapzatának töredéke a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.5.1.) (fotó: Buzás Gergely)*

98. Felhő töredéke a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.6.1.)
(fotó: Buzás Gergely)

99. Repülő angyalt ábrázoló dombormű hajának és szárnyának töredéke a visegrádi ferences templom főoltáráról (ltsz.: 2024.4.8.1.) (fotó: Buzás Gergely)

Végül egy kisebb darab talán egy figura nyaktöredékeként azonosítható.

A konzolok és szobrok mellett előkerült egy relieftöredék felső peremének részlete is, amelyen egy angyal lobogó hajának és szárnyának részletei figyelhetők meg. Felső illesztési felülete a felhőt ábrázoló szoborlábazathoz hasonlóan van fogasvésővel, illesztési felületként megmunkálva. A szárnyon látható, hogy az alak kisebb léptékű volt, mint a szabadon álló angyal.

A visegrádi múzeum régi anyagában fellelhető egy további, ismeretlen lelőhelyű fehérmárvány töredék, amely teljesen azonos megmun-

100. Benedetto da Maiano: Filippo Strozzi síremléke a firenzei Santa Maria Novella templomban (1487–1488)

kálású felhőt ábrázol, mint amilyen a jelenlegi lelet két felhőtöredéke. Ez is minden bizonnyal ehhez az együtteshez tartozik, de bizonyosan nem ugyanonnan került elő, ahol a szobortöredékeket most megtaláltuk, ugyanis a sírkamrának az a rétege, ahol a márványokat találtuk bolygatatlan volt.

A töredékek mind festetlenek.

A szobortöredékek hátsó fele minden esetben durván megmunkált, homorúan kimélyített felület, azaz a szobrok ki voltak könnyítve. A hasonlóképpen kikönnyített kerubos konzoloktól eltérően azonban a szobrok hátsó felületén nem maradtak habarcsnyomok. Ez arra vall, hogy a szobrok szabadon, de valószínűleg fülkében állhattak.

A faragványtöredékek kiemelkedő minőségű quattrocento faragványok. Stílusuk egyértelműen a korszak egyik legjelentősebb toszkán szobrászához, Benedetto da Maianóhoz (1442–1497) kötik őket.⁸⁷ Erre vallanak a rá jellemző

⁸⁷ A visegrádi ferences oltár márványtöredékeit Francesco Caglioti professzor attribuíta Benedetto da Maiano érett korszakának műveiként. Ezúttal is köszönetemet szeretném kifejezni neki, hogy engedélyezte szakvéleménye közzétételét!

101. Antonio Rosellino – Benedetto da Maiano: Aragóniai Mária síremléke a nápolyi Sant'Anna dei Lombardi templomban

kompozíciós megoldások és a részletek megmunkálása is. Benedettóra igen jellemző az a bravúros fúróhasználat, amely különösen a hullámos lebegő hajtincsek és a keskeny sorokba rendezett fodros felhők ábrázolásánál figyelhető meg. Szintén tipikus megoldás a szárnyak megmunkálása, amely csoportokba rendezett, domború középeres, hullámos, rovátkolt peregű tollakból áll.

A visegrádi kerubfejek jellegzetes, nyújtott nyolcszögű arcformája, a lobogó hullámos hajjal és a szárnyak hármastollcsoportokból felépülő szerkezete és részleteiknek megformálása igen közel áll Benedetto nápolyi Angyali Üdvözlés oltárának Gábiel arkangyal figurájához. A kerubok hajkoronája pedig leginkább a nápolyi Aragóniai Mária síremlék Madonna tondójának keretén megjelenő kerubfejekkel vethető össze. A visegrádi erősebben sérült kerubfej haja a tondókeret bal alsó kerubfejéhez igen hasonló.

A visegrádi relieftöredék, amely egy szárnyat és lobogó hullámos hajtincset ábrázol, egy olyan jellegű repülő angyalfigurából származhat, amilyenek a firenzei Filippo Strozzi síremlék

102. Benedetto da Maiano: Angyali Üdvözlés oltár a nápolyi Sant'Anna dei Lombardi templom Terranova kápolnájában (1488–1489)

103. Benedetto da Maiano: San Bartolo ereklyeoltára a San Gimignano-i Sant'Agostino templomban (1492–1495) (fotó: Molnár Éva)

Madonna-tondója körül, az alsó sorban repülő angyalok, vagy a síremlék szarkofágjának táblát tartó repülő angyalai. A visegrádi töredék haj- és szárnyábrázolásának részletei is megfelelnek a Strozzi síremlék angyalainak megfelelő részleteivel.

107. *Benedetto da Maiano: Kerubos konzol Filippo Strozzi síremlékéről a firenzei Sta. Maria Novella templomban (1487–1488)*

104–105. *Benedetto da Maiano: Gáriel arkanyal részlete a nápolyi Sant'Anna dei Lombardi templom Terranova kápolnájának Angyali Üdvözet oltáráról (1488–1489) (Carl 2006 nyomán)*

A visegrádi kerubfejes konzolok és a re-
lieftöredék Benedetto da Maiano az 1480-as
évek végén és 1490 körül készült műveihez
kapcsolódnak. A firenzei Santa Maria Novel-
lában felállított Filippo Strozzi síremlék 1487
vége és 1488 eleje közti időszakban,⁸⁸ a nápolyi
Santa Maria di Monteoliveto (Sant'Anna dei
Lombardi) templom Terranova kápolnájának
Angyali Üdvözet oltára 1488–1489-ben,⁸⁹ a
Piccolomini kápolna Aragóniai Mária sírem-
lékének tondókerete 1490–1491-ben készülhe-
tett.⁹⁰

A kerubfigurák konzolként való alkalmazá-
sát, amit a visegrádi oltártöredékek egyik jellem-
zője, Benedetto da Maiano Antonio Rosellinótól
vette át, aki a firenzei San Miniatóban, a por-
tugál bíboros síremlékének Madonna-tondója
alatt és felett helyezett el ilyen kerubokat.
Ennek a síremléknek a mintájára tervezett
hasonló kompozíciót a nápolyi Santa Maria
di Monteoliveto (Sant'Anna dei Lombardi)
templom Piccolomini kápolnájában felállítan-
dó Aragóniai Mária síremlékhez is, amit már
Benedetto da Maiano kivitelezett. Benedetto

106. *Benedetto da Maiano: Madonna-tondó Aragóniai Mária síremlékéről a nápolyi Sant'Anna dei Lombardi templomban (1490–1491) (Carl 2006 nyomán)*

88 CARL 2006 I. 374.

89 CARL 2006 I. 398.

90 CARL 2006 I. 390, 397.

108. Benedetto da Maiano: Angyal San Bartolo ereklyeoltáráról a San Gimignano-i Sant' Agostino-templomban (1494–1495) (Carl 2006 nyomán)

ugyanazt a megoldást alkalmazta a firenzei Sta Maria Novellá-ban a Filippo Strozzi síremlék Madonna tondójánál és a San Gimignano-i San Bartolo ereklyesír Madonna tondóján is. Ám ez az utóbbi síremlék-oltár az egyetlen olyan példa, ahol a kerubfejek felhőkön ülő szobrok

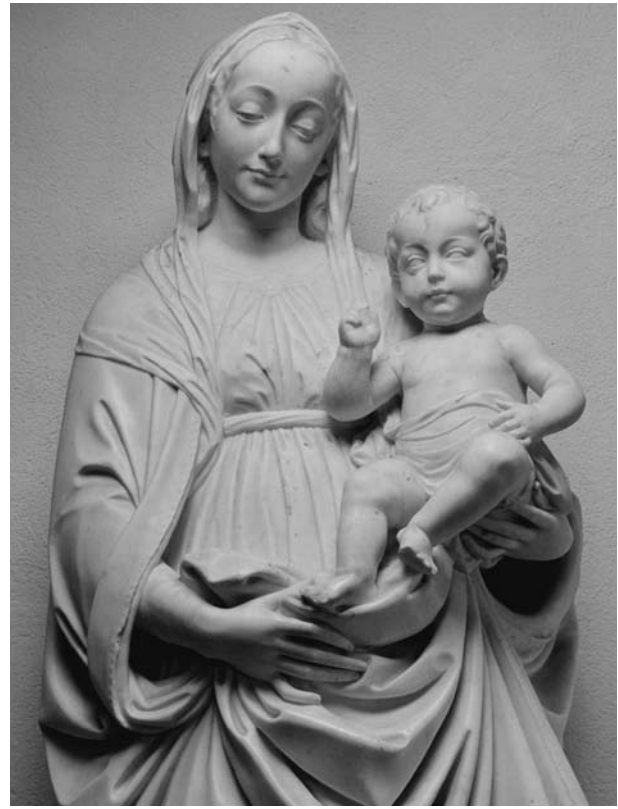
109. Benedetto da Maiano: San Bartolo ereklyeoltárának részlete a San Gimignano-i Sant' Agostino-templomban (1492–1495) (fotó: Molnár Éva)

110. A visegrádi ferences templom főoltárának angyszobra, rekonstrukció (Pazirik Informatikai Kft.)

111. Antonello Gagini: *Madonna della Gratia*, 1498-1499. Nicotera, székesegyház (fotó: Roberto Sigismondi, Kunsthistorisches Institut in Florenz – Max-Planck-Institut, fotótár, Ltsz.: 604182)

112. Antonello Gagini: *Madonna gyermekével*, 1505, Amantea, San Bernardino, részlet. (fotó: Roberto Sigismondi, Kunsthistorisches Institut in Florenz – Max-Planck-Institut, fotótár, Ltsz.: 595347)

konzolaiként jelennek meg, a három erényfigura alatt.

A San Gimignano-i San Bartolo ereklyeoltár nem csak ebben a fontos kompozíciós szempontból rokonítható a visegrádi töredékekkel. A töredékesen fennmaradt visegrádi angyalfigura, vagy figurák ránk maradt részletei: a bal válltöredék, a két nagyobb drapériatöredék és a szobortalapzatként szolgáló felhők szinte pontos másai a San Gimignano-i San Bartolo ereklyeoltár két angyalszobrán fedezhetők fel. A San Bartolo oltár készítésének gazdag írott forrásanyaga maradt fenn, így részleteit tekintve is pontosan keltezhető. Az oltár faragását Benedetto 1492. szeptember 18-án kezdte el 1494. február végére fejezte be. Azonban az oltáron álló angyalok készítéséről csak később döntöttek, így azok 1494. júliusa után és 1495 márciusa előtt készültek el.⁹¹

A visegrádi Mária-szobor töredék igen nagy hasonlóságot mutat Benedetto da Maiano egyik tanítványának, Antonello Gagininek korai Madonna szobraival, különösen az 1498-99-ben faragott nicoterai, illetve az ennek másolataként 1504–1505-ben készült amanteai, mesoracai és moranoi Madonnákkal. A felsorolt szobrok a visegrádi töredékkel való hasonlósága, főleg abban a jellegzetességükben emelkedik ki más Benedetto da Maiano és Antonello Gagini Madonna-szobrok közül, hogy a jobb mellükre a visegrádihoz hasonlóan függőleges simul rá a köpeny, ami annak a következménye, hogy Mária nem emeli fel a jobb kezét a derekáig, mint például Benedetto da Maiano – az egyéb tekintetben Gagini Madonna-szobraival közeli rokonságot mutató – terranovai Madonnáján, hanem lefelé, a csípője magasságában tartja, így nem emeli fel vele a köpenyét sem. Francesco Caglioti véleménye szerint Antonello Gagini 1491–1497 között Benedetto da Maiano firenzei műhelyében tanulhatott, így jó eséllyel, az eb-

91 CARL 2006 I. 246.

113. Reneszánsz oszlopfő töredéke a visegrádi ferences kolostorból

114. Reneszánsz oszlopbázis töredéke a visegrádi ferences templom szentélyéből

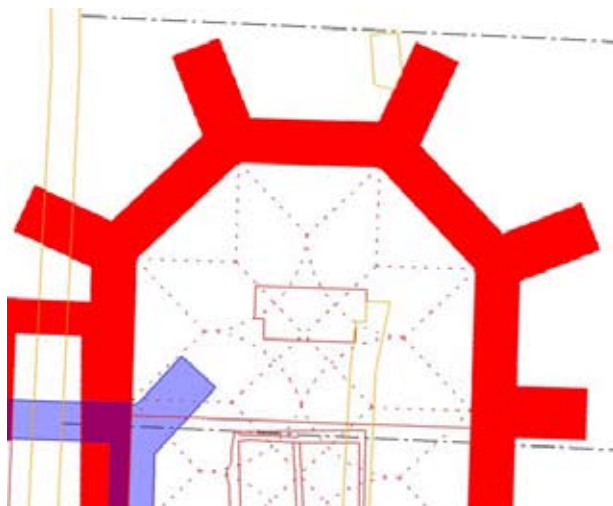
115. Reneszánsz oszlopbázis elemei másodlagosan beépítve a kolostor refektóriumában (fotó: Buzás Gergely)

116. Reneszánsz oszlopbázis elemeinek felmérése (Mensor3D)

ben az időben befejezett visegrádi oltár szobrai is közelről ismerhette. Ezért talán Benedetto visegrádi Madonnája is hathatott rá, amikor 1498-ban Dél-Itáliába hazatérve, a nicoterai Madonna kompozícióját megalkotta. Ebben esetleg az is

szerepet játszhatott, hogy a nicoterai Madonna éppúgy egy obszerváns ferences kolostor templomába készült, mint a visegrádi Madonna, így

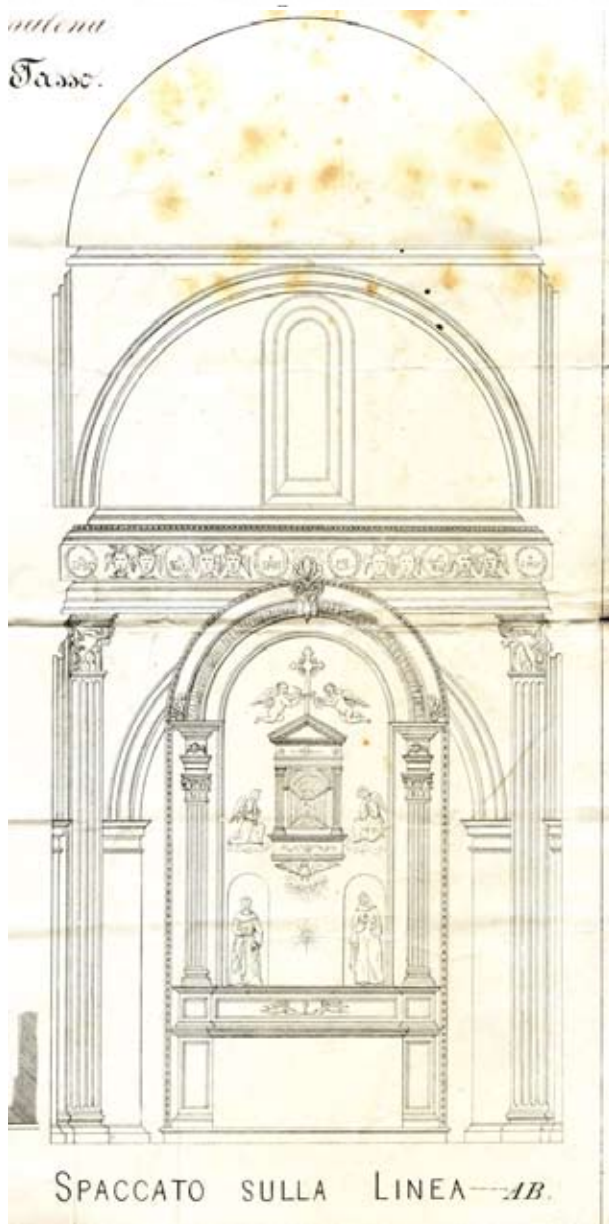
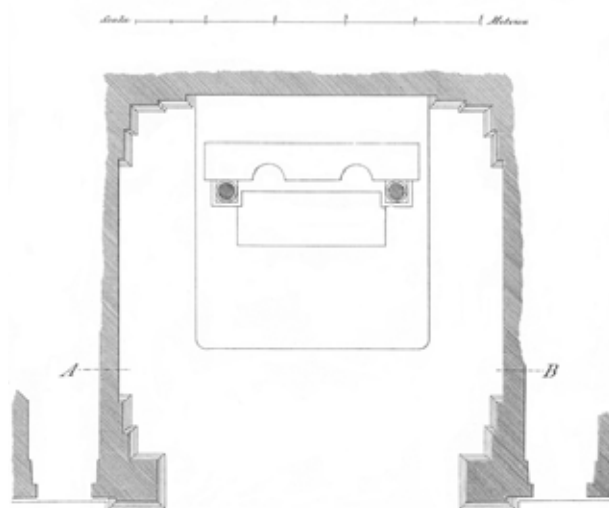
117. A visegrádi ferences templom főoltárnak alaprajza (rajz: Buzás Gergely)

a visegrádi ideális mintakép lehetett a nicoterai szoborhoz.⁹²

A felhőket ábrázoló szobortalapzat-törödékek ellentmondanak annak a lehetőségnek, hogy az angyalszobor és a Mária-szobor egy Angyali Üdvözlés csoport tagja lehetett volna. A felhők a figurák lába alatt ugyanis a mennybe helyezik a jeleneket, ami nem-narratív ábrázolásra vall. A legvalószínűbb egy központba helyezett Madonna lehetett, amit két adoráló angyal fog közre, úgy hogy mindhárom figurát konzolokra helyezték. E csoport része lehetett valószínűleg a repülő angyalfigura is, ami a feltételezhető párjával együtt egy koronát tarthatott a Madonna feje fölé. Ebben az esetben – a repülő angyaltörödékek fennmaradt vízszintes felső illesztési felülete alapján – arra kell gondolnunk, hogy a szoborkompozíciót magába foglaló mezőt egy vízszintes párkány zárhatta le.

A visegrádi ferences templom szentélyének kriptájából, a márványtörödékek mellett, a kriptafedlapok beszakadt törödékeivel együtt számos azokhoz hasonló, márgából faragott

⁹² Antonello Gagini calabriai műveiről és kapcsolatáról Benedetto da Maianoval lásd: Caglioti: 2002. 999–1002. Tanulmányom korábbi verziójában a visegrádi Madonna-szobor töredék analógiájaként a calabriai Bombile di Ardore Madonna Della Grotta-ját hoztam fel, Doris Carl nyomán, aki ezt a szobrot Benedetto da Maiano 1490-es évek közepén faragott műveként értékelte. (CARL 2006 I. 125–126.) Francesco Caglioti azonban felhívta a figyelmet Doris Carl nyilvánvaló tévedésére ebben a kérdésben (Caglioti: 2002. 1003–1004.) ezért a tanulmány ezen bekezdését és a 111, 112 és 120. számú képeket kicserélve javítottam.

118. Benedetto da Maiano – Leonardo del Tasso: A firenzei Santa Chiara templom egykori főoltárának alaprajza és homlokzatraja

119. *Benedetto da Maiano – Leonardo del Tasso: A firenzei Santa Chiara templom egykori főoltára (1496–1499), jelenleg a londoni Victoria & Albert Múzeumban*

kőlap is előkerült, amelyek közül többön a vörösmárvány színét utánzó rózsaszín festés figyelhető meg. Ezek biztosan nem tartozhattak a kriptafedlapokhoz, de esetleg egy olyan festett kőburkolat részei lehetnek, amelybe a szobortartó kerubos konzolokat illeszthették be. A kolostor és templom területéről előkerült néhány kőfaragvány is, ami esetleg eredetileg az oltárépítményhez tartozhatott. A szentély területéről előkerült egy mészkőből faragott profilált lábazat derékszögű saroktöredéke is. Ugyanilyen lábazat fennmaradt a kolostor refektóriumában másodlagosan felállított reneszánsz oszlopbázison is. Ehhez az oszlopbázishoz kapcsolhatóak azok a márgából faragott reneszánsz oszloptörzs darabok, amelyek a kolostor kútjából és kapusházából a pusztulási rétegekből kerültek elő, illetve a refektórium pusztulási rétegében

120. *A visegrádi oltár elméleti rekonstrukciója (rajz: Buzás Gergely)*

talált mészkőből faragott reneszánsz fejezettöredék is.⁹³ Az említett reneszánsz oszlopbázis a kolostor pusztulása előtt, de már a Jagelló-kori átépítés után, a refektórium alatti pince betöltése idején kerültek be másodlagosan a refektóriumba. Ekkor a bázis lezáró párkányát a bázis alatt helyezték el. Mint a következőkben ezt részletesebben is kifejtjük, ennek az oszlopnak a másodlagos elhelyezésére akkoriban kerülhetett sor, amikor a templom főoltára megsérült, és szobrai ledőltek, így lehetséges, hogy ez az oszlop, illetve oszlopok is a templom oltárához tartozhattak.

A visegrádi főoltár feltárt alapozása, a keskeny oltárasztallal és a mögötte felépített széles, vastag, mély alapozású retabulum-alapozással olyan jellegű oltárszerkezetre vallanak, mint amilyen a firenzei Santa Chiara klarissza temp-

121. *Benedetto da Maiano: Mátyás király és Beatrix királyné portréi, Budapest, Szépművészeti Múzeum ltsz. 6712, 6711*

lom egykori főoltára volt, amely Benedetto da Maiano egyik utolsó műve.⁹⁴ Az oltár egy bázisokra helyezett oszlopok által tartott ív alatt helyezkedik el. Az oltárasztal az oszlopok közé van hátrahúzva, a kiülése ezért olyan keskeny. Mögötte alakították ki az oszlopok és az ív által határolt területet kitöltő sötét színű kőlapburkolattal ellátott hátfalat, amibe besüllyesztve jelenik meg a fehérmárvány tabernákulum és a körülötte szálló angyalok, illetve egy-egy szoborfülkében Szent Ferenc és Szent Klára szobra. Ez az oszlopos oltárkeret a kései quattrocento toszkán reneszánsz oltárművészetének egyik jellegzetes típusa volt.⁹⁵ A Santa Chiara főoltárát 1493/1494 telén rendelték meg Benedettótól⁹⁶ aki a kivitelezését 1496 elején kezdhette meg,⁹⁷ de a következő évben bekövetkezett halála miatt már nem fejezte be, ezt csak tanítványa és

örököse Leonardo del Tasso tette meg 1499-ben.⁹⁸

Benedetto da Maianónak a kapcsolata Magyarországgal régóta jól ismert tény, hiszen Giorgio Vasari is megemlékezett arról, hogy Benedetto járt Mátyás udvarában és a királynak fából, terracottából és márványból is készített különféle műveket.⁹⁹ Nemrégiben sikerült őt azonosítani annak a Mátyás és Beatrix kettős márványportréjának a mestereként, amely ma a Szépművészeti Múzeum gyűjteményben található.¹⁰⁰ Ezek a reliefek minden bizonnyal Mátyás király megrendelésére készültek Magyarországra, és itt is maradtak fenn. Van azonban Mátyásnak egy másik Benedetto da Maianónak szóló megrendeléséről is adatunk.

1493. november 19-én és november 25-én kelt két oklevél Firenzében, ami arról szól, hogy a magyar király megbízottján, a német „*Allexsandro di Giovanni*”-n keresztül korábban megrendelt Benedettótól egy márványból készítendő eucharisztikus tabernákulumot, és ezért 80 forint előleget ki is fizetett, 50 forintot a márványra, 30 forintot a munka egy részére.

⁹⁴ Az oltárba egy korábbi, Bernardo Rosellinónak tulajdonított márvány tabernákulumot foglaltak bele. Az oltár jelenleg a londoni Victoria & Albert Múzeumban található. (CALLAHAN – COOPER 2010)

⁹⁵ CALLAHAN – COOPER 2010.

⁹⁶ CARL 2006 I. 452.

⁹⁷ CARL 2006 I. 453.

⁹⁸ CARL 2006 I. 457.

⁹⁹ MILANESI 1878 334–335.

¹⁰⁰ PARMIGGIANI 2014 2–38.

Azonban a király halálával Benedetto a munkát félbehagyta, így amikor 1493-ban Alessandro visszatért Firenzébe, követelte az előleg visszafizetését, ám Benedetto a megvásárolt márványra, az elkészült rajzokra és modellekre, valamint a megkezdett faragásra hivatkozva nem akarta a pénzt visszaadni. Végül közvetítők útján abban állapodtak meg, hogy csak az összeg felét kell visszatérítenie.¹⁰¹ Nem tudjuk, hogy mi lett az ügy folytatása, és mi lett végül a csak részlegesen megvalósult tabernákulum sorsa, de az időbeli egybeesés azt sugallja, hogy ez a megrendelés valamilyen módon összefügghet a visegrádi oltárral.¹⁰²

A Mátyás által megrendelt szentségi tabernákulumra előlegként kifizetett 80 forint elég jelentős megbízásra utal, ami aligha lehetett egy kisméretű, egyszerű, fali tabernákulum. A San Gimignano-i San Bartolo-oltárért Benedetto az 1492-ben megkötött szerződés szerint 210 forintot kapott, amit két 50 és egy 60 forintos részletben kellett a városnak kifizetnie számára.¹⁰³ Az oltárra utólag készített két angyalfiguráért és két címerért 8 forintot fizettek neki.¹⁰⁴ Mivel a Mátyás által fizetett 80 forint csak előleg volt, ez esetben is legalább hasonló léptékű vagy még nagyobb munkáról lehetett szó, mint a San Bartolo-oltár.

A San Bartolo-oltár kifaragása 18 hónapot vett igénybe. Mivel Mátyás tabernákulumának készítése még a munka kezdeti fázisában megszakad a király 1490 április 6-án bekövetkezett halála miatt, aminek híre nyilván némi késéssel érkezhett meg Firenzébe, a munka kezdete aligha tehető 1489-nél korábbra. A tabernákulum munkáinak kezdete így nagyjából egybeesett a nápolyi Terranova kápolnába szánt Angyali Üdvözlés-oltár kifaragásával, majd a tabernákulum készítésének megszakadása után, 1490 második felében utazott Benedetto Ná-

polyba az Angyali Üdvözlés-oltár felállítása, illetve Aragóniai Mária síremlékének befejezése, többek között a Madonna-teremtő keretének kifaragása céljából.¹⁰⁵ Mivel ezek a művek a legközelebbi analógiái a visegrádi kerubfejes konzoloknak, nem indokolatlan felvetni azt a lehetőséget, hogy ezek a konzolok a Mátyás számára készített tabernákulum még 1489–1490-ben megvalósult részei lehettek, amelyeket talán kis értékük miatt nem említettek meg tételesen az 1493-as egyezség szövegében.

A visegrádi oltár szabadon álló szobrai azonban a San Gimignano-i San Bartolo-oltár 1494–1495-ben faragott angyalaival mutatnak igen szoros rokonságot, az oltárszerkezet pedig a szintén ezekben az években tervezett firenzei Santa Chiara tabernákulum-oltárával rokonítható. Így elképzelhető, hogy az 1493-as egyezséget követően, a még Mátyás által folyósított előlegből már beszerzett márvány és elkészült vagy még félkész faragványok felhasználásával, de már II. Ulászló megbízására folytatta Benedetto da Maiano a Visegrádra szánt tabernákulum-oltár kivitelezését. Ám ha a szobrokat még el is tudta készíteni, a Magyarországra való szállítás időigényessége megakadályozhatta abban, hogy a helyszínen fel is tudja állítani az oltárt, ugyanis 1497. május 24-én Firenzében elhunyt.¹⁰⁶ Így az oltár architektonikus részeinek kifaragása és az egész felállítása már más, minden bizonnyal már a magyarországi helyszínen tevékenykedő olasz mesterekre maradt.

A főoltár pusztulása

A szobortöredékek lelőhelyén, a főoltár előtti kriptában, a szobortöredékek és a kriptafedlap beszakadt kölapjai között három olyan csontvázat találtunk, amelyek nem szabályosan eltemetett emberek maradványai voltak, hanem jól láthatóan a kődarabokkal együtt dobták be őket a gödörbe, ugyanis alattuk is és felettük is kővek hevertek, ők pedig szabálytalanul feküdtek közöttük. Ráadásul az egyiküknek a koponyán egy szúrt seb volt megfigyelhető és a környezetükben nagyon sok kilőtt és célba talált ólom puskagolyó is előkerült. A halottak mellett még egy réztál is volt, amin egyértelműen fegyver, feltehetően harci csákány, okozta nyomok vol-

101 WALDMAN 2004 172-173, dok. 4, 5.

102 Doris Carl úgy vélte, hogy Mátyás király befejezetlenül maradt tabernákulumát azonosítható Benedetto hagyatéki leltárában szereplő egyik befejezetlen márvány tabernákulummal („*uno tabernacolo bozzato di braccia 1 ½*”). CARL 2006 I. 445, 525 (120 tétel), ám erre a dokumentum semmilyen konkrét utalást nem tartalmaz.

103 CARL 2006 I. 245.

104 CARL 2006 I. 246.

105 CARL 2006 I. 397.

106 CARL 2006 I. 443.

tak megfigyelhetők, azaz valaki harc közben, védekezésésként tarthatta maga elé. Mindemelett beomlott ablakok osztósudár darabjai, ablak-üvegek, vassarkantyú és páncéldarab is előkerült innen. Mindez egyértelműen arra vall, hogy valamilyen harc folyt a templomban és ez vezetett a templom sérüléséhez: ekkor törhettek be az ablakok és ekkor törhettek össze az oltár szobrai is. Később valaki rendet próbált rakni a templomban, ezért a halottakat és az épülettörmelékeket behúzta a nyitott sírgödörbe. Ez még minden bizonnyal 1544 előtt történhetett, mivel ebben az évben a törökök elfoglalták Visegrádot és ezután már senki nem tett volna rendet a romos templomban.

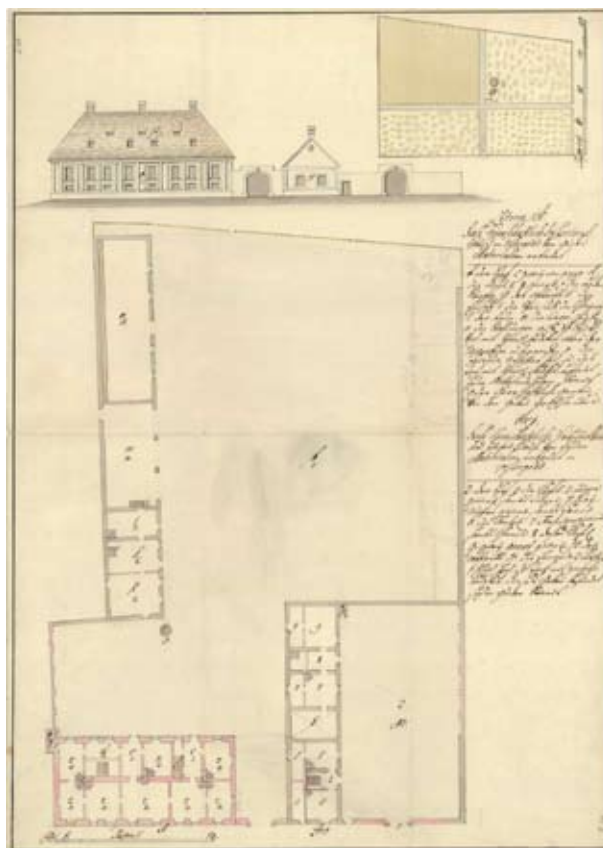
A két konzolon ábrázolt kerubok arcán olyan jellegű sérülések figyelhetők meg – a szemek, ajkak, orrok ütésekkel való megrongálásának nyomai, amelyek nem függhettek össze a szobrok eredeti helyükről való lezuhanásával, hanem még az eredeti helyükön történt, tudatos, képromboló jellegű csonkítás nyomai. Erre leghamarabb 1526-ban kerülhetett sor, amikor Visegrádot török martalócok kirabolták. Ekkor sérülhetett meg a Herkules-kút is.

E két határpont között a szobrok pusztulására a legvalószínűbb időpont 1540 október 8–17. közötti ostrom, amikor Leonhard von Vels fentebb idézett levele szerint valóban károk érték a ferences kolostort. Ezután a kolostor – a levél tanúsága szerint – még bizonyosan tovább működött, tehát bizonyosan igyekeztek a szerzetesek a harc maradványait eltüntetni és a kolostort lehetőségek szerint rendbehozni. Minden bizonnyal röviddel ez után bonthatták le a sérült főoltárt, és oszlopait ekkor használták fel az árvizek miatt renoválásra szorult refektórium átalakításához.

18–19. század

A 18. század első fele

A 18. század első felében indult meg az egykori ferences kolostor elhagyott romterületének beépítése. A templomtól nyugatra, de még lényegében a későközépkori járószinten egy nagyméretű T alaprajzú, utcára néző nyugati szárnyán 5 ablaktengelyes, agyagba rakott kőfalú házat építettek. A ház hátsó szárnyának udvari végéhez a kolostor tornyának romjaiból

116. Schade Lénárt: a visegrádi koronauradalom intézőházának felmérése (1773–1783)

kialakított, boltozott szobát csatolták hozzá, és ez elé, az épület végébe boltozott pincét építettek. Később ezt a hátsó szárnyat az udvar felé meghosszabbították. Az utcai és a hátsó szárny északkeleti sarkában egy lépcsőház – valószínűleg padlásfeljáró – és egy nagy falazott emésztőgödör is volt. Az épületet számos, a 18. század harmadik negyedében a helyére épített későbarokk épületben másodlagosan felhasznált évszamos téglalap alapján 1734 körülre lehetett datálni.¹⁰⁷ A templom északnyugati részén is ekkor épülhetett fel egy agyagba rakott kőalapozású ház. Egyelőre nem tudjuk, hogy ez összefüggött-e a tőle nyugatra álló épülettel. Ez a nagy épület vagy épületegyüttes minden bizonnyal a visegrádi Starhemberg uradalom intézőháza lehetett.

Talán ekkor keletkezett a kolostor északi, külső udvarának nyugati felében álló agyagba rakott kőalapozású ház is. Ez utóbbiba belefoglalták a külső kolostorudvar északi szárnyának Jagelló-kori nyugati helyiségét is.

¹⁰⁷ HÉJ 1974 5.

117. A visegrádi korona-uradalom intézőházának udvari homlokzata a 20. század közepén (MNM MKM fotótár)

A 18. század második fele

A Starhemberg uradalom intézőházának a bontására a 18. század második felében került sor, amikor felépült a visegrádi korona-uradalom Schade Lénárt 1773–1783 között keletkezett¹⁰⁸ felméréséről¹⁰⁹ ismert új későbarokk intézőháza. Ennek a földszintes, kéttraktusos, 11 helyiséges épületnek az építése során erősen feltöltötték a területet és ehhez az új szinthez igazodva bontották vissza a középkori kolostor, valamint a korabarokk intézőház falait. Az új intézőház udvarára, a középkori templom romjai közé ekkor épült be egy másik lakóház, kocsiszín és istálló épületegyüttese is. A középkori falak

közül egyedül ennek a háznak a hátfalaként használt templomfal-részletet hagyták meg.

19. század

A későbarokk intézőházat a 19. század második felében királyi vadászkastéllyá alakítottak Ferenc József számára. Ekkor bontották le az északi fala kivételével az udvari szárnyat, majd e meghagyott falhoz egy árkádostornácot építettek hozzá, amely befordult a vadászkastély udvari homlokzata elé is. Ennek a tornácnak a megmaradt három keleti szárnya ma a múzeum ásatási szállása. A volt intézőház barokk kapuzatát neobarokk stílusban újjáépítették és egy belső, faszerkezetű pavilonnal egészítették ki az árkádostornác déli ajtaja előtt. A ház 1974-es bontása után már csak ez a kapuzat, illetve a későbarokk ház déli fala áll.

¹⁰⁸ HÉJJ 1974 5.

¹⁰⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Delineationes aedilium, Kormányhatósági fondokból kiemelt tervek – Tervtár T1 No 148. <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTervtar/203/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJEQVRBQkFTRSI6IFsiUEExBTIMiXX0sICJxdWVyeSI6ICJGT1JSPSh2b2wpliWglInNvcnQiOiAiUkVDTIVNIn0>

Irodalom

- BARTFAI 1938 Bartfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig. Budapest, 1938
- BÖKER 2005 Johann Josef Böker: Architektur der Gotik. Bestandskatalog der weltgrößten Sammlung an gotischen Baurissen (legat Franz Jäger) im Kupferstichkabinett der Akademie der bildenden Künste Wien mit Anhang über die mittelalterlichen Bauzeichnungen im Wien Museum Karlsplatz. Wien, 2005.
- BUNYITAI – RAPAICS – KARÁCSONYI 1904 Bunyitai Vince - Rapaics Raymund, - Karácsonyi János: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. II. Budapest, 1904.
- BUNYITAI – RAPAICS – KARÁCSONYI 1906 Bunyitai Vince - Rapaics Raymund, - Karácsonyi János: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. III. Budapest, 1906.
- BUZÁS – FEHÉR – LASZLOVSZKY – SZÓKE 2024 Buzás Gergely – Fehér András – Laszlovszky József – Szóke Balázs: Digitális rekonstrukciók és felmérések a visegrádi ferences kolostorban. Példák a hazai középkori épületek számítógépes feldolgozásának történetéhez. Magyar Régészet 13/4. (2024) 28–39. https://files.archaeolingua.hu/2024T/Upload/Feher_H24T.pdf
- BUZÁS – LASZLOVSZKY – PAPP – SZEKÉR – SZÓKE 1994 Buzás Gergely – Laszlovszky József – Papp Szilárd – Székér György – Szóke Mátyás: A visegrádi ferences kolostor. in: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon, Tanulmányok (Művészettörténet - Műemlékvédelem) Budapest, 1994. Szerk.: Haris Andrea 281–304.
- BUZÁS 1992 Buzás Gergely: A visegrádi királyi palota déli épülettömbjének feltárása. *Műemlékvédelmi Szemle* 1992/2. 32-43. p., 11-15. kép.
- BUZÁS 2003 Buzás Gergely: Visegrád, Ferences kolostor. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. Budapest, 2003. 231.
- BUZÁS 2009 Buzás Gergely: A visegrádi Szűz Mária obszerváns ferences kolostor. In: Reneszánsz látványtár, Virtuális utazás a múltba. Szerk.: Buzás Gergely – Orosz Krisztina – Vasáros Zsolt, Budapest, 2009. 432–441.
- BUZÁS 2010 Buzás Gergely: A visegrádi királyi palota története. In: Buzás Gergely – Orosz Krisztina: A visegrádi királyi palota. Budapest, 2010. 11–105.
- BUZÁS 2016 Buzás Gergely Építőműhely feltárása a visegrádi ferences kolostor területén. *Archaeologia – Altum Castrum Online* 2016. (<http://archeologia.hu/content/archeologia/357/buzas-epitomuhely.pdf>)
- BÜRGER 2008 Stefan Bürger: Die Konstruktionen der Prager Gewölbefiguren Peter Parlers und deren Potential für die mitteleuropäische Baukunst. In: Jarošová, Markéta ; Kuthan, Jiří (Hrsg.): Prag und die grossen Kulturzentren Europas in der Zeit der Luxemburger (1310 - 1437) Praha, 2008. 653-679.
- CALLAHAN – COOPER 2010 Meghan Callahan – Donal Cooper: Set in Stone: Monumental Altar Frames in Renaissance Florence. *Renaissance Studies* Vol. 24 No. 1. (2010) 33–55.
- CAGLIOTI 2002 FRANCESCO CAGLIOTI: LASCULTURA DEL QUATTROCENTO E DEI PRIMI DECENNI DEL CINQUECENTO. IN: STORIA DELLA CALABRIA NEL RINASCIMENTO. LE ARTI NELLA STORIA. SZERK: SIMONETTA VALTIERI, ROMA, 2002, 977-1042.
- CARL 2006 Doris Carl: Benedetto da Maiano. Ein Florentiner Bildhauer an der Schwelle zur Hochrenaissance. Regensburg, 2006.
- ENDRÖDI 2021 Gábor Endrődi: Der Architekt Anton von Brunn genannt Pilgram und der Bildhauer Meister MT. In: Meister Ludwig – Peter Parler – Anton Pilgram, Architekt und Bildhauer? Zu einem Grundproblem der Mediävistik Drei Studien von Achim Hubel, Jens Rüffer und Gábor Endrődi, Prague, 2021. 211–298.
- ENTZ 1996 Entz Géza: Erdély építésze a 14-16. században. Kolozsvár, 1996.
- FORMULARIUM 2018 Formularium Ecclesiae Strigoniensis. Collectanea Studiorum et Textuum Classis I, vol. 4. Közreadja: Erdő Péter, Szovák Kornél, Tusor Péter, Budapest, 2018
- FRAKNÓI 1902 Fraknoi Vilmos: A veszprémi püspökség római oklevéltára III. kötet, Budapest, 1902
- HALÁSZ – MORDOVIN 2002 Halász Ágoston – Mordovin Maxim: Adatok a visegrádi ferences kolostor építéstörténetéhez. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2002. 231-252.
- HÉJJ 1974 Héjj Miklós: Visegrád Fő utca 41. kutatási jelentés. Kézirat, MNM MKM Adattár ltsz.: 1974.30.
- HOMONNAI 1999 Homonnai Sarolta: „...eundo in nuncium regis versus regem Hungariae...” Egy diplomáciai utazás és költségei 1346-ban. *Aetas* 1999/3. (http://aida.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/1999_3/99-3-4.htm)
- IVÁN 2004 Iván László: A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig. Visegrád, 2004
- KARÁCSONYI 1923–1924 Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Budapest, 1923–1924.
- KIESLINGER 1949 Alois Kieslinger: Die Steine von St. Stephan. Wien, 1949.
- KUMOROVITZ 1963 Kumorovitz L. Bernát: A budai várkapolna és a Szt. Zsigmond prépostság történetéhez. *Tanulmányok Budapest Múltjából* XV. (1963) 109-151.
- JURKOVICH 1926 Jurkovich Emil: Besztercebánya város levéltára. *Levéltári Közlemények* 4. (1926) 219–230.
- KUMOROVITZ 1966 Kumorovitz L. Bernát: Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. *Tanulmányok Budapest Múltjából* XVII. (1966.) 9-26.
- Budapest Műemlékei II. Horler Miklós: Budapest Műemlékei II. (Magyarország Műemléki Topográfiája VI.) Szerk.: Pogány Frigyes. Budapest, 1962.

- LUKCSICS 1931 Lukcsics Pál: A XVI. századi pápák oklevelei. I. Budapest, 1931.
- MAISSEN 2019 Maissen, M.: Von Haspelsternen und Prinzipalbögen: Spätgotischer Gewölbebau österreichischer Baumeister im Bistum Chur. *INSITU* 11/1. (2019) 67-82.
- MILANESI 1878 Le vite de' più eccellenti pittori scultori ed architettori scritte da Giorgio Vasari pittore aretino Con nuove annotazioni e commenti di Gaetano Milanese. III. Firenze, 1878.
- MMT II. MAGYARORSZÁG MŰEMLÉKI TOPOGRÁFIÁJA II. CSATKAI ENDRE ET AL.: SOPRON ÉS KÖRNYÉKE MŰEMLÉKEI., BUDAPEST, 1956.
- NAGY 1944 Nagy Zoltán: János barát és Kőfaragó György, Mátyás király és Báthori István erdélyi vajda építészei. *Szépművészet* V. (1944) 179-192.
- OETTINGER 1951 Karl Oettinger: Anton Pigram und die Bildhauer von St. Stephan. Wien, 1951.
- PARMIGGIANI 2014 Paolo Parmiggiani: Benedetto da Maiano in Ungheria: i ritratti di Mattia Corvino e di Beatrice d'Aragona a Budapest. *Prospettiva* 153-154. (2014)
- PROKOP 1904 Augustus Prokop: Die Markgrafschaft Mähren in Kunstgeschichtlicher Beziehung. Wien, 1904.
- SCHALLABURG 1982 Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. Schallaburg'82. (Kiállítási Katalógus) Wien, 1982.
- SZEGEDI 2021 Szegedi László: Szent György rend és Sárkányrend, összegzés [Kézirat, 2021. 3. 20.], https://www.academia.edu/45584548/Szent_Gy%C3%B6rgy_rend_%C3%A9s_S%C3%A1rk%C3%A1nyrend_%C3%B6sszegz%C3%A9s
- SZOVÁK 2018 Szovák Kornél: Formuláskönyvek a középkori Magyarországon. In: Formularium Ecclesiae Strigoniensis. Collectanea Studiorum et Textuum Classis I, vol. 4. Közreadja: Erdő Péter, Szovák Kornél, Tusor Péter, Budapest, 2018 LV-LXXVII.
- SZŐKE – BUZÁS – KOCIS – KOVÁCS – LASZLOVSZKY 2002 Szőke Mátyás – Buzás Gergely – Kocis Edit – Kovács Annamária – Laszlovszky József: Visegrád, Ferences kolostor. In: Régészeti kutatások Magyarországon 1999. Budapest, 2002. 264-265.
- SZŐKE – BUZÁS – LASZLOVSZKY 2001 Szőke Mátyás – Buzás Gergely – Laszlovszky József: Visegrád, Ferences kolostor. In: Régészeti kutatások Magyarországon 1998. Budapest, 2001. 172-173.
- SZŐKE – LASZLOVSZKY – BUZÁS 2002 Szőke Mátyás – Laszlovszky József – Buzás Gergely: Visegrád, ferences kolostor. In: Összefoglaló jelentések a 2001. év helyszíni műemléki kutatásairól. *Műemlékvédelmi Szemle* 2002/2. (megjelent 2004.) 166-167.
- SZŐKE – LASZLOVSZKY – BUZÁS 2003 Szőke Mátyás – Laszlovszky József – Buzás Gergely: Visegrád, Ferences kolostor. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2001. Budapest, 2003. 237.
- SZŐKE 2014. Szőke Balázs: A siklósi vár kápolnájának egykori hajóboltozata. In: Archeologia – Altum Castrum Online, 2014.
- THUROCZI 1985-1988 Johannes de Thurocz: Cronica Hungarorum I-II. Ed. Galántai, Elisabeth – Kristo, Julius, Budapest, 1985-1988.
- TIETZE 1931 Hans Tietze: Geschichte und Beschreibung des St. Stephansdomes in Wien. Österreichische Kunsttopographie Band XXIII. Wien, 1931.
- TOLDY 1862 Toldy, Franciscus: Analecta Monumentorum Hungariae. I. Pest, 1862. (Reprint: Budapest, 1986.)
- TOMLOW 1991 Jos Tomlow: Versuch einer (zeichnerischen) Rekonstruktion des Gewölbes im spätgotischen Kreuzgang des Klosters Hirsau 1991, Hirsau St. Peter und Paul 1091-1991, Teil I, *Zur Archäologie und Kunstgeschichte, Forschungen und Berichte der Archäologie des Mittelalters in Baden-Württemberg* Band 10/1, Stuttgart, 1991. 365-393.
- VÁNDOR 1994 Vándor László: A Zala megyei ferences kolostorok kutatása. In: Koldulórendi Építészet a középkori Magyarországon, Tanulmányok (Művészettörténet - Műemlékvédelem) Budapest, 1994. Szerk.: Haris Andrea 1994. 105-120.
- VARJÚ 1901 Varjú Elemér: A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár. (Nyolczadik, befejező közlemény) *Magyar Könyvszemle* 1901.
- VESZPRÉMY 2008 Veszprémy László: A Szent György lovagrend Károly Róbert udvarában. In: Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2008. 171-183.
- WALDMAN 2004 L. A. Waldman: Documenti inediti su Filippino Lippi e le sue opere, in Filippino Lippi e Pietro Perugino. La Deposizione della Serenissima Annunziata e il suo restauro. Szerk.: Franca Falletti – Jonathan K. Nelson, Livorno, 2004